

**FIROOMMII QABIYYEE QORMAATA MOODEELAAFI
BIYYOOLEESSAA KUTAA 8^{FFAA} BARA 2009FI KITAABA
BARATAA AFAAN OROMOO KUTAA 7FI 8**

BAAYISAA ABARRAA

YUUNVARSIIITI ADDIS ABABAA

KOOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO

AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI

MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU FOOKLOORII

HAGAYYA, 2011/2019

FINFINNEE

**FIROOMMII QABIYYEE QORMAATA MOODEELAAFI
BIYYOOLEESSAA KUTAA 8^{FFAA} BARA 2009FI KITAABA
BARATAA AFAAN OROMOO KUTAA 7FI 8**

BAAYISAA ABARRAA

GORSAAN:DR.DINQEESSAA DHEERESSAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAAFFAA(MA)
AFAAN OROMOO FI OGBARRUU BARSII SUUN GAMSAA
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKILOORIITIIF DHIYAATE**

**YUUNVARSIITII ADDIS ABABAA/FINFINNEE/
KOLLEEJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANII,
JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA, 2011/2019

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaan qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo, Ogbarruu barsiisuun guuttachuuf Baayisaa Abarraa , mataduree:Firoommii Qabiyyee Qormaata Moodeelaafi Biyyooleessaa kutaa 8^{ffaa} Bara 2009fi Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 7fi 8.Jechuun qophaa'e sadarkaa yuunivarsiitiin kaa'ee guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Itti Gaafatamaa Muummee Ykn Qindeessaa Digirii Lammaffaa(MA)

Axereera

Kaayyoon gooroo qorannoo kana Firoommii qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa bara 2009fi qabiyyee kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8xiinxaluudha.Kanaaf meeshaaleen ragaan ittiin sassaabame sakatta'insa sanadaafi afgaaffii yoota'u, ragaa kanneeniin sassaabame qaacceessuuf malli makaa(hammamtaafi akkamtaan) faayidaa irra oolanii jiru.Ragaalee ammamtaa gabateen dhiyeessuun dhibbeentaafi lakkoofsaan tarreeffamanii jiru.Bu'aan qorannoo ragaalee irraa argame akka ibsuutti bara 2009 qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa dhiyaatan firoommii qabiyyee kitaabaa wajjiin qaban yemmu ilaallu qormaanni moodeelaafi qormaanni biyyooleessaa qabiyyee kitaaba barataa kutaa7fi 8 wajjin firoommiin isaa,walgitiinsaa qabiyyeefi bakka bu'ummaa qabiyyee kan qabu miti. Qormaata biyyooleessaafi moodeelaa irratti garuu sadarkaan isaanii gama uffisaan seerlugni tokkoffaa, afoolli lammaffaafi hiikni jechoota kan itti aanudha.Karaabiraatiin, qabiyyee dandeettiwwan afaanii (dubbachuu, dhaggeeffachuufi barreessuun) kitaaba barataa irratti uwwisni kankenameef yoo ta'u, qormaata moodeelaafi biyyooleessaa keessatti haammachiifamanii hindhiyaatiin hafanii jiru.Kanaafuu,qormaanni moodeelaafi biyyooleessaa qabiyyee kitaaba barataa wajjiin firoommii qabiyyee hinqabu. Akka yaada furmaataatti qorataan akka lafa kaa'etti qabiyyeewwan kitaaba barataa irratti xiyyeeffannoo olaanaa qaban baay'inni gaaffiiwwan qormaata moodeelaafi biyyooleessaa irratti bahaniin firoomuu akka qabaniifi qabiyyeewwan dandeettii afaanii (dubbachuu, dhaggeeffachuufi barreessuu) hojiirra oolchuuf rakkisa ta'us, qophaatti barataaf dhiyaachuun qabxii qormaata moodeelaafi biyyooleessaa irratti ida'amuun osoo kaahamee.

Galata

Hundaan olitti duraan dursee gorsaa koo kan ta'an Dr.Dinqeessaa Dheereessaa qorannoo kana akkan gaggeessee xumuruutiif sirreeffama,gorsa,qajeelfamaafi yaada garaagaraa nabarbaachisan naaf kennuun milkaa'ina qorannoo koo kanaaf tumsa waan naaf taasisaniif galata daangaa hinqabneen isaaniif qaba.

Akkuma kana haamlee adda addaa natti horuudhaan qorannoo koo kana akkan galmaan geessifadhuuf na maddii ijaajjuudhaan kan najajjabeessaa turte haadha warraa koo Aaddee Boontuu Abarraaf galatni koo dhuma hinqabu.

Itti aansuudhaan, qorannoo kana yeroon adeemsisu gama adda addaan yaada naaf gumachuuniifi madda ragaa qorannoo koo kanaaf na deeggaranilee naaf eeruuniifi hiriyoota na deeggaraa turan osoo hingalateeffatiin darbuu hindanda'u.

Baafata

Mataduree	Fuula
Axereera	i
Galata	ii
Baafata	iii
Baafata Gabateewwanii	vi
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Seen-duubee Qorannichaa.....	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa.....	4
1.3.Kaayyoowwan Qorannichaa	6
1.4.Faayidaa Qorannichaa	6
1.5 Daangaa Qorannichaa	7
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	7
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu	8
2.1 Sakatta’a Barruu Yaadrimee	8
2.1.1 Maalummaa Qormaata.....	8
2.1.2 Qormaata Afaanii	9
2.1.3 Seena Qormaata Afaanii	9
2.1.4 Walitti dhufeenya barnoota afaaniifi qormaata afaanii	11
2.1.5 Gosoota Qormaata Afaanii	11
2.1.5.1 Qormaata Dandeetti Duraa Safaru	11
2.1.5.2 Qormaata Ramaddii	12
2.1.5.3 Qormaata Ciminaafi Dadhabina Addaan Baasu	12
2.1.5.4 .Qormaata Gahumsaa.....	13
2.1.2.5.1 .Qabiyyee Qormaata Gahumsaa	14
2.1.2.5.2 Mala Dhiyaatiinsa Qormaata Gahumsaa.....	15
2.1.3 Amaloota Qormaata Gaarii.....	15
2.1.3.1. Amansiisummaa (reliability)	16
2.1.3.2 Qabatamummaa (practicality).....	16
2.1.3.3 Barbaachisummaa (validity)	17
2.1.3.3.1 Barbaachisummaa Ijaarsaa (Construct Validity)	18

2.1.3.3.2 Barbaachisummaa Qabiyyee (content validity)	18
2.2 Sakatta'a Qorannoo Walfakkii	19
Boqonnaa Sadii: Saxaxaafi Mala Qorannichaa.....	21
3.1 Mala Qorannichaa	21
3.2. Madda Ragaalee	22
3.3 Malleen Funaansa Ragaalee	22
3.3.1 Sakatta'a Dookumantii	23
3.4 Iddattoofi Mala Iddatteessuu	23
3.5 Tooftaalee Xiinxala Ragaalee	24
Boqonnaa Afur: Xiinxala Ragaalee	25
4.1 Ibsa Gabaabaa Waa'ee Madda Ragaalee	25
4.1.1 Ibsa Waa'ee Kitaabaa	25
4.1.2 Ibsa Waa'ee Qormaataa Modeelaafi Biyyoolessaa Bara 2009.....	26
4.2 Xiinxala Ragaalee Dookumeentii.....	26
4.2.1 Xiinxala Firoommii Qabiyyee Kitaaba Barataa Kutaa 7 ^{ffaa} fi Qabiyyeewwan Qormaataa Modeelaafi Biyyoolessaa Bara 2009	26
4.2.2 Xiinxala Firoommii Qabiyyee Kitaaba Barataa Kutaa 8 ^{ffaa} fi Qabiyyeewwan Qormaataa Modeelaafi Biyyoolessaa Bara 2009	28
4.2.3 Xiinxala Firoommii Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa Kutaa 7 fi 8.....	30
4.2.4. Qormaata Moodeelaa.....	32
4.2.5 Qormaata Biyyooleessaa	33
4.2.6 Xiinxala Firoommii Qabiyyee Kitaaba Barataa Kutaa 7 fi 8 Qormaata Moodeelaa Bara 2009 Wajjin Qabu	34
4.2.7 Xiinxala Firoommii Qabiyyee Kitaabilee Barataa Kutaa 7 ^{ffaa} fi 8 ^{ffaa} Qormaata Biyyooleessaa Bara 2009 Wajjiin Qabu.....	37
4.2.8. Xiinxala Firoommii Qabiyyee Qormaata Moodeelaa Bara 2009 fi Qormaata Biyyooleessaa Bara 2009 Wajjiin Qabu.....	40
Boqonnaa Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaada Furmaataa	43
5.1 Cuunfaa Qorannichaa	43
5.2 Argannoo Qorannichaa	45
5.3. Yaada Furmaataa.....	45

Wabiilee	48
Dabaleewwan	51
Dabalee A.....	51

Baafata Gabateewwanii

Gabatee	Fuula
Gabatee 1: Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa Kutaa 7 ^{ffaa} fi Qormaata Kutaa 8 ^{ffaa}	26
Gabatee 2: Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa fi Qormaata Kutaa 8 ^{ffaa}	28
Gabatee 3: Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa Kutaa 7 fi 8 Mul'isu	30
Gabatee 4: Qormaanni Moodeelaa Bara 2009 Qabiyyeewwaniifi Gaaffiiwwan of Keessatti Hammate.	32
Gabatee 5: Qormaanni Biyyoolessaa Bara 2009 Qabiyyeewwaniifi Gaaffiiwwan Barnootaa of Keessatti Hammate.	34
Gabatee 6: Qabiyyeewwanfi Gaaffiiwwan kitaaba barataa kutaa 7 ^{ffaa} fi 8 ^{ffaa} fi Qormaata Moodeelaa walbira qabuun yemmu ilaalaman.	35
Gabatee 7: Xiinxala Qabiyyeewwaniifi Gaaffiiwwan Kitaaba Barataa Kutaa 7 ^{ffaa} fi 8 ^{ffaa} fi Qormaata Biyyoolessaa	38
Gabatee 8: Xiinxala Firoommii Qabiyyee Qormaata Moodeelaa Bara 2009 fi Qormaata Biyyoolessaa Bara 2009 Wajjiin Qabu.	40

Boqonnaa Tokko: Seensa

Seensi qorannoo kana keessatti boqonnaa jalqabaati. Mataduree Firoommii qabiyyee kitaaba barataa AfaanOromoo kutaa 7fi8, qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa kutaa8^{ffaa} bara2009 jedhu irratti dhimmoota hojjatame gabaabinaan itti ibsamedha. Isaanis, Seen-duubee qorannoo, ka'umsa qorannoo, kaayyoo qorannoo gooroofi gooree, Faayidaa qorannoo, daangaafi hanqina qorannoo kankeessatti hammatameedha

1.1 Seen-duubee Qorannichaa

Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti gosa madaalli kan ta'e, Qormaatni bifa garaagaraatiin nikennama. Gosoonni qorumsaa bifa kanaan kennaman kunneenis, Qorumsa dandeettii duraa safaruuf kennamu, qorumsa ramaddiif kennamu, qorumsa ciminaafi dadhabbina adda baasuuf kennamu, qorumsa hubannoof kennamuufi qorumsa ga'umsa adda baasuudhaafkanneen kennamanidha. Kanuma irraa ka'uunqormaanni barsiisaan tokko barumsa barsiisuun dura beekumsa barattoonni qaban beekuuf, beekumsa waytii baruu barsiisuu, erga baratani booda barattoonni barumsa hangam tokko akka hubataniifi akka hordofan, dandeetti yoo ta'e hangam takka akka shaakalan addaan baasuuf jecha kankennamu. Akkasumas odeeffannoo adda addaa argachuuf gocha nama gargaaruudha. Linn and Gronlund (1995), akka jedhaniitti," qormaanni ykn madaalliin jalqaba irratti, osoo barnoonni adeemsifamaa jiruufi dhuma barnootaa irratti kennamuu mala. Sababnisaas, hubannoo barattoonni mata duree dhiyaatu tokko irratti qaban ykn hangam takka kaayyoo barnoota kanaan dura dhiyaateef galmaan akka gahatan madaaluuf, dogongora barnoota dhiyaatee tohachuufi sirreessuuf, hubannoofi beekumsa barattoota irratti yaadduubee kennuufi bu'aa dhuma barattoota beeksiisuuf kan gargaaru" tahuusaa ibsanii jiru. Kanaafuu, qormaanni gocha baruu barsiisuu keessatti jalqaba, gidduufi xumura barumsa irratti kankennamuufi gocha baruu barsiisuu irraa adda bahee kanilaallamu akka hintaane nu hubachiisa. Kana ilaachisuun (Harrison, 1983:1), akka ibseetti, "Adeemsi baruu barsiisuu hanga jirutti barsiisuufi qormaanni adda bahanii hin ilaallaman" jedha.

Karaa biraatiin yaada armaan olii kana cimsuuf Heaton (1975), barsiisuufi qoruun walitti dhufeenya cimaa akka qabaniifi lamaan addaan baasuun ilaaluun kan hindanda'anne ta'uu ibsee jira. Kanaafuu qormaata qaama baruu barsiisuu gochuun fudhachuu ni danda'ama. Sababnisaas barsiisaan haala barumsa itti kennu, akkaata barattoonni barumsa fudhatan ykn dandeetti isaanii

beekuuf akkasumas barumsa hangam takka akka hordofaniifi barumsiis barattoota irratti jijjiirama fide adda baasuuf gocha kennamu ta'uu agarsiisa.

Gocha adda addaatiif jecha qormaanni niqorama. Beekumsa barataa mirkaneeffachuuf, hanga dandeettii afaan isaanii adda baafachuuf, mala baruu barsiisuu fooyyeessuufi dhimmoota kkf niif. Akka hayyuun (Bachman,1990) ibseetti, qormaanni kana qoramuuf raawwii tokko ilaachisee murtii kennuuf, dandeetti afaanii beekuuf, mala afaan barsiisuu fooyyeessuuf, gahumsa afaaniifi itti fayyadama afaanii barattootaa hubachuuf qormaanni gara garaa akka kennamu ibsa.

Linn and Gronlund (1995), madaalliin tooftaa ittiin galma gahiinsa barattootaa qorannu yoo ta'u, qormaanni gosa madaallii keessaa tokko ta'ee, walitti qabaa gaaffilee kanyeroo murtaa'e keessatti barattoota hundaaf rabsamu jechuun kahaan. Itti fufuun kaayyoo guddaan qormaataafi madaallii daree, galma gahiinsa barattootaa irratti odeeffannoo gahumsa qabu, kandhugaa taheefi faayida qabeessa argachuuf kangargaaru tahuu ibsan. Ibsa kanarraa akka hubannuutti adeemsa baruu barsiisuu keessatti qormaanni murteessaa ta'uufi gosa madaalli keessatti kanhammatamu ta'u isaati.

Haala kennisa qormaataa ilaalchisee qormaanni tokko yoo kennamu yeroo garaagaraa keessatti kennamuu danda'a. Kunis barattoonni dhimma baratan sana irratti hubannoo hamam akka argatan barsiisaan beekuuf kan qorudha. Yeroon kennisa qormaataa kanaas osoo barumsa barnoota irra jiranii, edda barnoota isaanii xumuranii booda dandeettii wanta baratan sana irratti argataniifi hubannoo waan hordofan kanaa adda baasuuf oolanidha. Hayyoota Linn and Gronlund (1995) akka ibsanitti, "qormaanni ykn madaalliin jalqaba irratti, osoo barnootni adeemsifamaa jiruufi dhuma barnootaa irratti kennamuu mala. Sababnisaas, hubannoo barattoonni mata duree dhiyaatu tokko irratti qaban ykn hangam tokko kaayyoo barnoota kanaan dura dhiyaateef galmaan akka gahatan madaaluuf, dogongora barnoota dhiyaatee to'achuufi sirreessuuf, hubannoofi beekumsa barattoota irratti duubdeebii kennuufi bu'aa dhumaa barattoota beeksiisuuf kan gargaaru" tahuusaa ibsitee jirti. Kanarra ka'uun, qormaanni gocha baruu barsiisuu keessatti jalqaba, gidduufi dhuma barumsaa irratti laatamuufi adeemsa baruu barsiisuu irraa adda kan hinbaane ta'uu isaa nu hubachiisa.

Qormaata afaanii yommuu kafnu qormaanni afaanii yeroo adeemsifamu qabiyyeen afaanii sakatta'amuufi walmadaalchisuun murtii kennuufidha. Afaan baruu barattootaa barsisonni yeroo yeroon hordofuun madaaluu akka qaban mul'isa. Madaalliin kun dandeettiin afaanicha danda'uu

barattootaa sadarkaa maalirra akka jiru adda baasuuf gargaara.kanaaf qormaanni afaani beekumsa ykn dandeetti barattootaa madaaluuf gargaara jechuudha.

Hayyuu Heaton (1975:1) waa'ee qormaata afaanii akkas jechuun ibsa, “ Qormaan afaanii barattoonni afaan saniin maal gochuu danda'u kaayyoo jedhu irratti kanxiyyeeffatuudha.Jireenya guyyaa guyyaa keessatti yaada waljijjiiruuf kanitti tajaajilaman itti fayyadama afaanii waan qabaniif gama gocha baruu barsiisuutiin gahee guddaa qaba ” jechuun ibsaniru.Qormaata afaanii ilaalchisuun Tasfaayee (1981:121)akka ibsutti “qormaanni kan barataan beekuufi beekuu dhabuu saanii adda baafachuuf waan ta'eef qoramuu kan qabanis kan barataniifi kan itti kenname akka beekaniif ta'uu qaba” jechuun ibseera. Kunis,qormaataaf gaaffiiwwan dhiyaatan kan barattoonni dursanii barataniifi qabiyyee hubatan irratti hunda'uun akkasumas dandeetti barattootaatiin ala haaraa ta'ee kan hinargamne ta'uu isaa ibse.

Qormaanni fayyidaa adda addaa kennuu danda'a. Fayidaaleen qormaanni kun kennuu keessaa kanneen ijoo ta'an,murtii barattootaa kennuuf,murtiiwwan bulchinsaa ibsuuf ,ittigaafatamummaa bahuufi sirna barnootaa madaaluuf akkasumas ,tajaajila gorsaa kennuuf akka gargaaru hubanna.

Faayidaa qormaataa ilaalchisee Bachman (1996) waabeeffachuunXibabuun (2007)yoo ibsu,“The most important consideration in designing and developing a language test is the use for which it is intended,so that the most important quality of a test is its usefulness. A model of test usefulness that includes six test quantities – reliability, construct validity, authenticity, instructiveness, impact and practicality.”Qormaanni tajaajila kan qabu ta'ee amaloota qormaata gaarii kanneen akka qabatamummaa,ga'umsa dhugummaa, waliitti dhufeenya ,dhibbaafi raawwatamummaa qabaachuu akka qabatu ibsama .

Qormaanni qophaa'anii dhiyaatan qabiyyeewwan qormaata qophaa'aniif qabiyyeewwan kitaaba barataa keessa jirun waliin kan waliitti dhufeenya qaban ta'uu qabu. Qabiyyeewwan qormaata irratti dhiyaatan hundi isaanii qabiyyeewwan barattoonni kitaaba barnootaa irratti barataniifi dandeetti barattootaa kan madaalan ta'uu qabu.

Hayyuun Brown ,(2003:4) irratti yaada kana yoo ibsu “ content validity refers to whether the test items adequately sample the important aspects of the materials to be tested ” gaaffilee

qormaataratti qophaa'anii dhiyaatan waanta madaalamuu barbaadame madaalu isaaf bakka bu'uu kan danda'an ta'uu qabu. Dandeetti barattootaa qormaata fudhatanii hunda madaaluu kan danda'an ta'uu qaba jechuudha.

Qormaata afaanii keessaa qormaanni afaan oromoo tokkodha. Sadarkaa barnootaa hundaarratti qormaanni Afaanii kangaragaraa qophaa'uun ni kennama. Isaan keessaa yeroo adda addaa battallee dareetti kennamu, seemisteeraafi dhuma waggaarratti qormaata kennamu, qormaata moodeelaafi qormaata biyyoolessaa qormaata naannooleen kennamu keessatti argamu. Qormaanni moodeelaa maqaa isaarraa akka hubannuutti qormaata itti aanuuf fakkeenya ta'uu kandanda'uufi qormaata isa ofdura barattoonni qoramaniin walfakkaataa kanta'eedha. Qormaanni biyyoolessaa immoo, barattoonni sadarkaa tokko xumuruun gara sadarkaa biraatti ce'uuf ykn gahumsa isaanii mirkaneeffachuuf xumura irratti kan kennamudha. Qormaanni moodeelaafi biyyoolessaa sadarkaa Biiroo Barnoota Oromiyaa ogeessota barnootaatiin kan qophaa'udha. Qorataanis qormaattoota kanneen qabiyyee kitaabaa wajjiin firoommii qabaachuu isaanii sakatta'uuf qorannoo kana irratti gaggeessuudhaaf kaka'umsa/sababa qorataa kanaadha. Kanafuu, qorannoowwan hedduun isaa irratti taasifame qorata kana hin qunnamne. Haata'u malee, qorataanis Firoommii Qabiyyee Qormaata Moodeela, Qormaata Biyyoolessaa kutaa 8^{ffaa} bara 2009fi Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 7fi 8 jedhu irratti qorannoo kanadeemsise.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Qoratchi mata duree kana irratti qorannoo akka gaggeessuuf waanti isa keessatti kaka'umsa uume Obbolaawwan kutaa 7fi 8 barsiisu waan of biraa qabuuf yeroo isaaniin qayyabachiisu, qabiyyeewwan qormaata moodelaafi qormaata biyyoolessaa waliin deemuu isaanii irratti shakkii isa keessatti uumee jira. Inni biraa, qabiyyeewwan kitaaba barataarra jiraniifi uffisa bal'aa argatanii jiran qormaata biyyoolessaa keessaa dhibuudha. Kunimmoo, gama qorannootiin mirkanaa'uun furmaata argachuu qaba jedhee waan amanuufidha.

Gama biraatiin gahumsa qormaanni tokko qabu ilaalchisee Hayyoonni Salkind(2007) and Hughes(1989) akka ibsanitti, Gahumsi qabiyyee qormaata amala qormaataa keessaa tokko ta'ee gaaffiilee qormaataafi qophaa'an qabiyyee keessaa bahan bakka bu'uu yoo danda'an kan jedhuufi qormaanni tokko gahumsa qabiyyee qaba jedhamuuf yoo waan madaaluu barbaadee karaa sirrin madaallee gaaffileen qormaatichaa qabiyyee barumsichi karoofameef bakka bu'uu

yoo danda'e qofa jechuudhaan ibsanii jiru. Akka ibsa kanaatti gaaffileen qormaatachaaf qophaa'an qabiyyee barnootichi karoorfamee barsiifame haala danda'ameen kan bakka bu'an yoo ta'aniidha.

Dabalataan, qorannoon kunwaa'ee qormaata barnoota Afaan Oromoo irratti xiyyeeffata. Afaan Oromoo afaan barnootaa waggoota dhiyeenya keessa waan ta'eef, qormaata isaarratti qorannoowwan heddu kangaggeeffame hinmul'atu. Kana yemmu jedhamu guutummaan guutuutti hindalagamne osoo hin taane gahaa miti jechuudhaafi

Qorannoowwan qormaata afaan oromoo irratti dalagaman keessaa Sufiyaan (2012), sakatta'a Qulqullina Qormaata Afaan Oromoo Kutaa 9ffaa Baroota 2007-2011 Keessa Mana Barumsa Jaarraa Sadarkaa Lammaffaatti Qophaa'e kan jedhu yoo fudhanne argannoon isaa haalli qormaanni afaan oromoo kutaa 9ffaaf baroota 2007-2011tti Mana barumsa Jaarraa sadarkaa 2ffaatti qophaa'aa turan harki caalu hanqinna adda addaa kan qabaniifi sirreeffama kan barbaadan ta'uufi qulqullinni gaaffilee qorumsaawwanii gadi bu'aa ta'uu kaa'a. Qorataan Girmaan (2007) ga'umsa qabiyyee qorumsa Afaan Oromoo Kutaa 10ffaa barsiisaa dareen qophaa'e Manneen barumsaa sad.2ffaaf Godina Wallaggaa Lixaa keessaa filatame jedhu irratti qormaanni qophaa'aa turen gahumsa qabiyyee kan hinqabne tahuu, dandeetti afaanii barsiifaman hundi qormaata irratti akka hinbahiniifi gaaffileen bicuun dandeetti barattootaatiin kan walhinsimne ta'uu ibsee jira. Qorataan Xibabuu (2008) immoo Qaaccessa Ga'umsa Qabiyyee Moodeelaa Qormaataa Barnoota Afaan Oromoo kutaa 10 Bara 2007 jedhu irratti argannoon argate moodeelli qormaata barnoota Afaan Oromoo kutaa 10 bara 2007 ga'umsi qabiyyee walgitinnisa akka hinqabne kaheera.

Karaa biraatiin gama qormaata biyyoo leessaatiin hojjatame yoo ilaalle Jeeylaan (2007) qormaata guutuu biyyaa bara 1998 irraa bu'aan argate haalli qormaanni Afaan Oromoo itti qophaa'e, qabiyyeewwan barsiifamaniifi qorumsi guutuu biyyaa kan walhinsimanne ta'uu ibsee jira. Kanaafuu, haalli qophii qormaata Afaan Oromoo guutuu biyyaa itti qophaa'e gahumsa hinqabne jechuun kaa'eera

Qorannoowwan dhimmi kanaan walfakkaatu gaggeeffaman keessaa kan qorannoo qorataa kanaa adda taasisu:(1).Qorannoon kun qabiyyee kitaaba barataa kutaa 7fi 8, qormaata moodeelaafi biyyoo leessa firoommii isaanii ilaaluu.(2).Qormaanni qorannoon irratti hojjetamu kun qormaata

moodeelaafi Biyyooleessaa kutaa 8ffaa bara 2009 ta'uu.(3).Qormaanni kun Ogeeyyii qormaataa Biiroo Barnoota Oromiyaatiin kan qophaa'eedha. Kanaafuu,Mata duree "Firoommii Qabiyyee Qormaata Moodeelafi Qormaata Biyyooleessaa bara 2009fi Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 7fi 8xiinxaluu."jedhurratti rakkoo jiru adda baasuufi yaada furmaataa kaa'uuf.

Haaluma kanaan qorannoon kun gaaffilee akka ittiaanutti dhiyaataniif deebii barbaaduudha.

- 1.Qabiyyeewwan kitaabilee keessa jiraniifi Qabiyyeewwan qormaata moodeelaa ammam walsimu?
- 2.Qabiyyeewwan kitaabilee keessa jiraniifi Qabiyyeewwan qormaata biyyooleessaa ammam walsimu?
- 3.Qormaatni Moodeelaafi Qormaatni biyyooleessaa hangam walsimu?

1.3.Kaayyoowwan Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa Firoommii qabiyyee qormaata moodeelaafi Biyyooleessaa bara 2009fi Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 8xiinxaluu yoo ta'u, kaayyoo gooroo asiin olitti eerme kana bu'uura godhachuun kaayyoowwan gooree qorannoo kanaa akka itti aanutti kaa'amanii jiru.

- 1.Qabiyyeewwan kitaabilee barataa kutaa 7,8fi qabiyyee qormaata moodeelaa walsimuufi dhiisuusaa adda baasuu;
- 2.Haala walsimannaa qabiyyee kitaabilee barataa kutaa 7,8fi qabiyyee qormaata biyyooleessaa ibsuu;
3. Qormaatni Moodeelaafi Qormaatni biyyooleessaa hangam akka walsiman adda baasuu.

1.4.Faayidaa Qorannichaa

Faayidaan qorannoo kanaa inni guddaan sadarkaa adda addaatti, kutaa hunda keessatti qormaanni adda addaa kan kennamu,yeroo mara madaaluufi sakatta'uun,ga'umsaan qormaata qopheessuuf gahee guddaa qaba.Kanuma irraa ka'uun qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa bara 2009 kutaa 8^{ffaa}f bahe qabiyyee kitaabilee barataa afaan oromoo waliin walitti dhufeenyaafi walsimannaa qaban sakatta'uuf yommuu yaalamu,qorannoon kun faayidaawwan kanaa gadii qabaachuu mala jedhamee yaadama.

- ❖ Qormaata moodeelaafi biyyoolessaa Afaan Oromoo warreen qopheessaniif xiyyeeffannoo cimaa akka barbaachisuuf karaa saaqaaf.
- ❖ Qormaanni qophaa’u qabiyyee barnootaa waliin kan firoommii qabu yoo ta’e barattootni akka seeraan kitaabilee isaaniitti gargaaraman kaka’umsi akka isaan keessatti uumamu nigargaara.
- ❖ Dhimma kanaan walfakkaatu irratti namoonni qorannoo taasisuu ykn gaggeessuu barbaadan kan jiraatan yoo ta’e akka ka’umsaattiifi akka madda odeeffannootti isaan tajaajiluu ni danda’a.

1.5 Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun meeshaalee barnoota Afaan Oromoo jiran keessaa kitaaba barataa barnoota Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 Biiroo Barnootaa Oromiyaatiin bara 2005 maxxansiisamee amma hojii irra kan jiru irratti kan daangeffameedha .Meeshaaleen barnoota Afaan Oromoo kun bara 2005 bifa haaraatin kan maxxanfaman yammuu ta’u boqonnaalee 24fi ogummaawwan afaanii kan akka dhageeffachuu, dubbachuu, dubbisuu ,barreessuu, hiikaa jechootaa,faallaa jechootaa,seerlugaafi ogbarruu(afoolan)n caaseffamee kan jiruudha. Gama biraatiinis, qorannoon kun qormaatawwan jiran keessaa qormaata Afaan Oromoo kan moodeelaafi biyyoolessaa kutaa 8 bara 2009 irratti kan daangeffamedha. Kanuma irratti bu’uureffachuun, qorannoon kun firoommii qabiyyeewwan kitaaba barataa kutaa 7fi 8fi qormaata moodeelaafi biyyoolessaa kutaa 8 bara 2009 xiinxaluu irratti kan daangeffameedha.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kun qormaata moodeelaafi kan biyyoolessaa baroota hedduuf qophaa’an irratti osoo gaggeeffamee jiraatee bu’aan isaa faayidaa guddaa argamsiisuu nidanda’a ture. Haata’u malee, qormaata bara tokko qofa irratti kan xiyyeeffatedha. Kun immoo, hanqina mataa isaa niqabaata. Sababnisaa,qorataan qorannoo kana yeroo gaggeessu hojii idilee isaa hojjechaa kana hundarratti gaggeessuun ulfaataa nita’a.Kanaafuu, hanqinni qorannoo kanaa qormaata moodeelaafi biyyoolessaa kan bara tokko(2009) qofarratti xiyyeeffachuu isaati. Gama biraatinis, hanqinoonni kanneen akka meeshaaleen barnootaa dhabuu, qorannoowwan dhimma kanaan walqabatan hedduminaan argachuu dadhabuun isa muudatus, qorataan kun bu’a qabeessummaafi haqa qabeessummaa qorannichaati waan amantaa qabuuf hanqinoota kanneeniif osoo harka hinkennatin hojiisaa raawwata.Odeeffannoowwan sakatta’a sanada garaagaraa irraa argate wal unachiisuun kaayyoofi akeeka ka’eef milkeessuufi fiixaan baasuu danda’eerra.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

Boqonnaa kuna jalatti barreeffama qorannoo kana waliin hidhata qaban, hariiroo qabaniifi yaadota barbaachisaa ta'an itti sakatta'amaniidha. Inni kunis kutaawwan gurguddoo lama kan ofkeessatti qabatu yemmu ta'u, sakatta'a barruu yaadrimeefi sakatta'a barruu walfakkiiti. Sakatta'a barruu yaadrimee keessatti barreeffamoota qormaataan walqabatan mataduree adda addaa :maalummaa qormaata jalatti (maalummaa qoramaata afaanii,), Walitti dhufeenya barnoota afaaniifi qormaata afaanii, seenaa qormaata afaanii, gosoota qormaata afaanii, qormaataa gahumsafi amaloota qormaata gaarii kandhiyaatu yoo ta'u, sakatta'a barruu walfakkii keessatti qorannoo mata duree qorataa kanaan walitti dhiyaatan kan itti ibsamudha.

2.1 Sakatta'a Barruu Yaadrimee

2.1.1 Maalummaa Qormaataa

Qormaataa ilaalchisuun hayyoonni adda addaa hiika garaagaraa kennaniijiru. Isaan keessaa: Yaalaw (2004), qormaata jechuun gaaffiiwwan murtaa'anii qophaa'an karaa ifa ta'een haala xiinsammuu namoota qormaata fudhatanii ilaalchisee ragaa walitti qabuuf safartuu gargaaruudha jedha. Akka ibsa hayyuu kanarraa hubannuutti qormaanni walitti qabama gaaffiiwwanii ta'ee, ragaa argachuudhaaf gochaa gargaaruudha.

Desalegn and Girma (2009), qormaanni yeroo baay'ee yammuu ibsamu, tuuta gaaffilee ta'ee barataa tokkoof ykn barattoota hedduuf karooraan kennuuf haala murtaawaan kan qopheeffamuudha jechuun ibsan. Baker (1989), qormaanni kaayyoo barnootaa hordofee barattoonni maal akka barataniifi hinbaranne, maal akka beekaniifi hinbeekne mirkaneessuuf kandandeessisu qaama baruu barsiisuuti jechuun ibsa. Brown (1994) gama isaatiin, qormaata jechuun gochaa guyyaa guyyaaniifi ta'insa barachuu wajjiin walqabatee, namni tokko wanta murtaa'e irratti beekumsa qabu ykn mala dandeetti ittiin safarruudha jedha. Akkasumas, Kaplan & Saccuzzo (2009) yeroo ibsan, qorumsa meeshaa safartuu ykn tooftaa amala safaruuf tajaajilu ykn amala gocha tokkoo hubachuufi tilmaamuuf kan gargaaruudha. Fakkeenyaaf, qormaanni waa'ee qubeessuu barattootaa kanqoru, barataantokko jechoota haala gaariin qubeessuu danda'uu ykn hanga inni jechoota murtaa'oo ta'an qubeessuu barate madaala.

Ibsa hayyoota kanarraa hubachuu kandanda'amu qormaanni namni tokko beekumsaafi dandeetti qabu mirkaneeffachuuf akkasumas ragaa argachuuf meeshaa dandeessisuudha.

2.1.2 Qormaata Afaanii

Tasfaaye (1981), Alderson et al.(1995), waabeffachuun yemmu ibsu, waa'ee qormaata afaanii yemmu ibsan, qormaanni afaanii dandeetti afaanii barattootaa wajjiin ragaalee walqabate argachuuf kan dandeessisuudha. Qormaanni afaanii dandeetti barattootaa kan duraa, sadarkaa irra gahan safaruuf, gahumsa irra jiran ciminaafi dadhabina safaruuf meeshaa nama dandeessisuudha jechuun hubachisan.

Oller (1979), Namni baay'een qormaata afaanii yemmu jedhamu barattoonni dandeetti afaan biyya alaa qofa kanqoraman jechuun yaadu. Haata'u malee qormaata afaanii jechuun namni tokko barnoota barate hangam takka hubate jira? Kan jedhu meeshaa ittiin beeknuudha.

Akka ibsa Bachman (1990) fi Ur (1996), qormaata afaanii yemmu jennu barumsa afaanii tokkoof safartu madaalli adda duree ta'ee barumsa afaanii barattoonni hangam takka akka hubatan meeshaa ittiin mirkaneeffannuudha. Meeshaan kun ragaalee tarreeffamaan kan kennu yemmu ta'Su barattoonni gama dandeetti afaanii ykn gama beekumsaan sadarkaa irra jiran qoraaf kan eeru, adeemsa barnootaa irratti dandeetti qaban beekuufi bu'aa isaanii safaruuf qormaanni barbaachisaadha.

Tasfaaye (1981), barsiisonni keessattuu barattoota dareetiif qormaanni qopheessan akka mala baruu barsiisuuti. Barsiisaaf maal barsiisuufi maalirratti xiyyeeffannoo gochuu akka barbaachisu nieera. Barataaf immoo ciminaafi dadhabina isaa kam irratti akka ta'e ni beeksiisa jechuun ibsaniiru.

Sufiyaan (2012), Mc Namara (2002), waabeffachuun yemmu ibsu, qormaanni afaanii adeemsa raawwii gilgaalarraa dandeetti afaanii namni tokko addunyaa dhugaa keessatti dhimma itti bahu tilmaamuuf kanqophaa'uufi dandeetti waliigalaa ykn murtaa'aa nama tokkoo argachuuf kan gargaaruu jedha.

Walumaagalatti qormaata afaanii jechuun barattoonni gama dandeetti afaaniifi beekumsaan barsiisu keenyaan dura dandeetti jalqabaa qaban madaaluufi erga baratani booda ykn fooyya'insa agarsiisan safaruuf kan qoramuufi namni tokko barumsa barate hangam takka akka hubate beekuuf meeshaa tajaajiluudha.

2.1.3 Seenaa Qormaata Afaanii

Seenaa qormaata afaanii ilaalchisuun Brown (1994:261), Spolsky (1978), waabeffachuun yemmu ibsu, yeroo qorumsa afaanii sadi adda addaan baasuun nu agarsiisa. Isaanis: „prescientific

period”, “The psychometric structuralist” fi “The psycholinguistic sociolinguistic” jechuun qoqqooda. Qoqqoodinsi isaanis kaayyoon qormaataa maal madaaluu barbaadame akka kennamu godhachuuniidha. Bu’uura kanaan „Pre-scientific period” n qormaata sivil sarvisii chaayinaa wajjiin kan walqabatuufi ta’insa baroota kuma lamaati. Haata’u malee qormaanni afaanii guca har’a irra jiru kana qabaachuu kan danda’e Jaarraa 18ffaa Tirippoos kambirij (Cambridge Tripos) keessatti akka ta’e ibsu. Waqtii kanatti qormaanni afaanii tiwoorii afaanii bu’uura kan godhate hinturre.

Waqtiiin lammaffaan “psychometric-structuralist” kanjedhamu yemmu ta’u, kunis bu’aan gumaache agarsiisa gaariidha. Waqtii kana kanqoramu (kanmadaalamu) muummee afaaniin kan adda baheefi kaayyoon qormaataas mala madaalliin bara adda bahe dha.

Waqtiiin afaanii sadaffaan “The psycholinguistic sociolinguistic” yeroo kanatti qormaanni afaanii adeemsa saayinsaawaa kanhordoofe akka ta’u waliigaltee irra kangahame akka ture ibsu. Waqtii kanatti barumsi afaanii dubbachuu irratti kanxiyyeeffate yoo ta’u, qormaannis kandhiyaatu dandeetti afaanii walitti makuun (integral) bifa ta’eeniidha.

Heaton (1988), qorumsi afaanii sadarkaan guddina isaa afaan barsiisuu waliin sirritti kan walqabateedha. Afaan baruu barsiisuu keessatti adeemsi guddina sadarkaa qormaata afaanii afur akka jiru eeraniiru. Adeemsa qormaata afaanii keessatti kanjalqabaa mala barreeffama jijjiiru (The essay translation approach) kanjedhamuudha. Qormaanni afaanii kun mala seerluga jijjiiruu (The Grammer translation method) wajjiin walitti dhufeenya qabu. Duras kan jiruufi barreeffamoota babal’aa jijjiiruufi seerluga afaaniiratti kan xiyyeeffatu haala dhiyaatinsa qormaataati. Kanatti fufuun qormaanni afaanii kennamaa ture mala caasawaa (The structuralist approach) kanjedhamu yoo ta’u, kun immoo hanga.

2.1.4 Walitti dhufeenya barnoota afaaniifi qormaata afaanii

Barnoonni afaaniifi qormaanni afaanii walitti hidhamiinsa cimaa kan qaban ta'uu, Heaton (1975) yemmuu ibsu, yeroo duraanii irratti qormaata afaaniifi barnoota afaanii adda baasanii ilaalaa kan turan ta'uu tuqan. Haata'u malee, qormaata afaaniifi barnoonni afaanii walitti dhufeenya cimaa kan qaban, tokko tokkorraa adda bahee ilaallamu kan hindanda'amne ta'uu ibsu. Qormaanni afaanii, bal'ina qaban xiyyeeffannoo kantaasisan waytii ta'insaa guyya guyyaa keessatti fayyadamiinsa afaanii irratti hundaa'anii waan ta'eef gocha barsiisuuf bu'aa olaanaa qabaata. Qormaatonni waliigaltee gaarii ta'an adeemsa baruu barsiisu keessatti walitti dhufeenya haqummaa ta'eefi gargaarsa kanqaban ta'uu ibsuun qormaata afaaniifi barnoota afaanii walitti dhufeenya isaanii akeekanii jiru.

Bachman (1990), walitti dhufeenya lamaanii ilaalchisee, qorumsi afaanii galma ga'insa baruu barsiisuuf haala gaariin deemuusaa kankeessatti hubatamuudha. Akkasumas, baruufi barsiisuun gaggeeffame akka gabbatu gochuuf gargaara jedha.

Walumaagalatti ibsa kanarraa hubachuun kandanda'amu barnoonni afaaniifi qormaanni afaanii walitti dhufeenya kanqabaniifi adda bahanii kanhinilaalamne ta'uudha.

2.1.5 Gosoota Qormaata Afaanii

Hayyoonni qormaata afaanii gama ulaagaa adda addaatiin ilaaluun gosa gosaan ramadu. Gosoota qormaataa kan murteessu dhimmi ijoon qormaatonni kaayyoo qophaa'aniif irratti jechuun qoqqoodanii jiru. Hayyoonni kunneenis Tasfaaye (1981: 123-125), Heaton (1975:162-165), Harrison (1983:48) fi Hughes (2003:11-16) gosoota qormaataa afur akka jiran ibsaniiru. Isaanis qormaata dandeetti duraa safaru, qormaata ramaddii, qormaata gahumsaafi qormaata ciminaafi dadhabina addaan baasudha.

2.1.5.1 Qormaata Dandeetti Duraa Safaru

Gosa qormaata kanaa Tasfaaye (1981) yemmu ibsu, gosti qormaata kanaa barnoota afaanii tokko kan dhiyaatu, barataan afaanicha barachuuf ykn sagantaa barnootaaf qophaa'e hordofuuf dandeetti qabu safaruuf qormaata kennamuudha jechuun ibsan. Akka ibsa hayyu kanaatti barataa tokko ykn barattoota iddoo barbaadameetti ramaduuf dursee dandeetti akkamii qaban kan jedhu beekuuf gosa qormaata kennamu ta'uu isaati. Dabalataan Heaton (1975), Harrison (1983) fi Hughes (1989), gosa qormaata kana yemmu ibsan, qormaanni kun kan tajaajilu leenjii haaraaf

barattoota dhufan walitti leenjisuuf yeroo barbaadamu barattoonni sadarkaa qixarratti argamuufi argamu dhabuu mirkaneessuuf kan kennamuudha. Kanaafuu qormaanni kan xiyyeeffatu barattoonni sadarkaafi dandeetti amma irra jiran madaaluuf malee qabiyyee barnootaa tokko tokkoon ta'an irratti dandeetti qaban safaruuf miti jechuun ibsaniiru. Alam (1992), gosti qormaanni akkanaa barattota suuta baroo, giddu galeessaafi saffisaan baratan adda baasuun sadarkaa beekumsaafi saffisa qabaniin karaa ittiin baratan mijeessuuf gargaara jechuun ibsa. Walumaagalatti qormaanni kun barattoonni wanta isaan mudateerraafi naannoorraa dandeetti ykn beekumsa akkamii qabatani dhufan kan jedhu safaruuf qormaata kennamuudha.

2.1.5.2 Qormaata Ramaddii

Tasfaaye (1981) yemmu ibsan, sadarkaa safaruuf qormaata qophaa'an dhaabbilee barnootaa garagarraa bahanii daree ykn dhaabbata tokkoo keessatti barachuuf barattoonni dhufan dandeetti afaanii qaban beekuuf qormaata qophaa'uudha. Qormaata kanaaf bu'uura kan ta'u barnoota dursa kenname ykn sagantaa barnootaa dhiyaate osoo hin taane sadarkaa murtaa'e tokkoof ni barbaachisa jedhamee kan fudhatame tilmaama sadarkaati jechuun ibsaniiru. Ibsa kanarraa kanhubattu dhaabbilee adda addaarraa barattoonni dhufan beekumsa afaanii qaban madaaluuf gosa qormaataa kennamuudha. Xiyyeeffannoon ijoonis barattoonni istiriimi barnootaa galanitti beekumsa qaban safaruudha. Bachman (1990) fi Brown (1994), qormaata ramaddii yeroo qophaa'u bu'uura kan godhatu yaadota bu'uura afaanii yoo ta'u, xiyyeeffannoon ijoo kanaas qabiyyee barnoota afaanii irrattidha. Kanaaf qormaanni qophaa'e dandeetti afaanii waliigalaa kan gaafatu yoo ta'e qormaata ramaddii jedhama jechuun ibsaniiru.

2.1.5.3 Qormaata Ciminaafi Dadhabina Addaan Baasu

Tasfaayeen (1981), Hughes (1988), waabeeffachuun akka ibsutti, qormaanni ciminaafi dadhabina safaru barsiisonni yeroo adda addaa barattootaaf qormaata kennaniidha. Kaayyoon qophaa'uuf kanaddaa barattoonni barnoota dhiyaate hangam takka akka hubataniifi hinhubanne, ykn gosa barnootaa kam qajeelaan beekaniifi kamtu immoo akka hinbeekamne agarsiisuuf gargaara. Dabalataanis, barattoonni qabiyyee barnootaa kam irratti gargaarsa dabalataa akka barbaadan adda baasuufi. Sufiyaan (2012), Alderson et al. (1995), waabeeffachuun akka ibseetti, "qorumsi kun iddoo barataan tokko gargaarsa dabalataa barbaadu addaan baasuuf tajaajila. Sababni isaas, qormaanni kun kan kennamu yeroo mata dureen tokko barsiifame irrattifi dhuma boqonnaa irratti waan kennamuuf ciminaafi dadhabina jiru addaan baasuuf gargaara" jedha. Akkasumas, qorumsi ciminaafi dadhabina addaan baasu kun haala sirriitiin dandeetti

waliigalaa madaaluufi barataan dandeetti afaanii afran keessaa kamirratti gargaarsa barbaada gaaffii jedhu deebisuuf ykn seera itti fayyadama afaanii irratti qabxii barataan qabu adda baasuuf oola. Alam (1992), gosti qormaata kanaa gama barattootaan akka kakaasaatti ta'ee gargaara; gama birootiin barsiisaan mala baruu barsiisuu fayyadameefi meesha deeggarsa barnootaa fayyadame bu'aa isaa safaruuf gargaarsa olaanaa taasisa jechuun ibsaniiru. Waalumaagalatti yaada hayyootarraa akka hubannutti gosti qormaata kanaa barsiisan barattoonni maal akka beekaniifi hinbeekne hubachuuf yeroo adda addaa qormaata qopheesse kennu kan ilaallatu yoo ta'u, kana dabalataanis, bu'aa mala baruu barsiisu isaa madaaluuf ittifayyadama.

2.1.5.4 .Qormaata Gahumsaa

Gosti qormaata kanaa sagantaa barnootaa tokko yoo xumuran booda kan kennamu yoo ta'u, kaayyoon isaas bu'aan (galmi) barnoonni argamsiise safaruufi. Tasfaaye (1981:124), "Qormaanni kun dhaabbilee barnootaa garagaraatti barattoota barachaa turan wayti tokkotti waliin sadarkaa murtaa'eetti kan fudhatan dhuma qormaataati" jadha. Gosti qormaata kun bu'uura kan godhatu sirna barnootaa dursee qophaa'eefi istiraateejjiidha. Kunis barattoonni ni baratan jedhamee sagantaa qophaa'e ta'uu qaba jechuun ibsaniiru.

Heaton (1975) yemmu ibsan, barataan tokko iddoofi yeroo murtaa'e keessatti wanta barate kan itti madaalluufi yeroo sana keessatti barumsa kenname hangam takka akka hubate kan sakattaanu gosa qormaataati. Gosti qormaata kanaa barataan yeroo murtaa'e keessatti beekumsa irra gahe, dandeetti afaaniifi dhimmoota kana fakkaatan kan safarruudha. Kallatti kanaan wayti barnoota afaanii barsiisonni kan qoran qormaata daree keessaafi naannooleen ykn sadarkaa biyyooleessatti qormaanni qophaa'an gosaqormaataa kana keessatt iargaman jechuun ibsan.

Dabalataan Brown (1996), waa'ee qormaata gahumsaa yemmu ibsan, qormaanni gahumsaa kan qophaa'u kaayyoo silabasi safaruuf qofa osoo hintaane barsiisonni dandeetti barattoota isaanii, fedhii akkasumas kaayyoo barnootaa hangam takka akka hubatan ragaa argachuuf kan dandeessisuudha jechuun ibsaniiru. Yaada kanaan walqabsiisunis qormaata gahumsa gaariin sadarkaa barattootaa agarsiisuun silabasi barnootaa ta'e mala baruu barsiisuu irratti jijjiirama fiduu kan dandeessisu ta'uu murtii kennuuf kan gargaaruudha kan jedhan yoo ta'u, murtiin barnoota itti aanuuf barataa kamtu dandeetti olaanaa gonfateera? Kamtu immoo gargaarsa

dabalataa barbaachisa? Kan jedhu ilaaluufi barsiisonni dandeetti qaban istiraatejii afaanichaan fooyyeessuuf ni gargaara jechuun ibsaniiru.

2.1.2.5.1 .Qabiyyee Qormaata Gahumsaa

Qabiyyee qormaata gahumsaa ilaalchisee hayyuun Brown (1994) yoo ibsu: qormaanni gahumsaa kallattiin barnoota dareetti kennamu, adeemsa barnootaa keessatti boqonnaalee ilaallamaniifi walumaagalatti sirna barnootaarratti hundaa’anii kanqophaa’aniidha. Kanaaf qormaanni kun sirna barnootaa keessatti qabiyyee barnootaa hammataman wajjiin kan qajeelatti gurmaa’ani jechuun ibsaniiru. Alderson et al. (1995), qormaanni gahumsaa barumsaaf kandhiyaate silabasii barnootaa ykn kitaaba barnootaa bu’uura godhachuun kanqophaa’uufi barnoonni yeroo xumuramu barattootaaf qormaata qophaa’u dha jechuun ibsaniiru.

Heaton (1990), gosa qormaata kanaa qopheessuuf silabasiin barnootaa gahee olaanaa qaba. Kanaaf bakka bu’aa kan ta’an beekumsa afaaniifi dandeetti afaanii silabasii barnootaarraa ykn kitaaba barnootaa irraa filachuun barbaachisa.Yookaan immoo barattoonni barumsa baratan hangam takka beekaniiru? Silabasii barnootaa hangam takka uwwisaniiru?Kan jedhu hubachuuf rakkisaa ta’a jechuudhaan filannoo qabiyyee qormaata gahumsaa maal fakkaachu akka qabu ibsaniiru.Madson (1983:189) fi Harrison (1983:9), waa’ee qabiyyee qormaata gahumsaa yemmu ibsan, “Silabasii barnootaafi qabiyyee kitaaba barnootaa irratti kaayyoo barnootaa kahuuf karoorfamee kanqophaa’u akkuma ta’e, wixinee qormaataa filachuurratti illee irra caalaa xiyyeeffannoo gochuun ni barbaachisa” jedhu. Dabalataanis Hughes (1989) yemmu ibsan, qormaanni kun qabiyyee silabasii barnootaa bal’inaan ibsame irratti jechuunis kitaabarrattiifi meeshaalee barnootaa kan biroo hojiirra kan hin oolle irratti xiyyeeffata jedhan.

Tasfaaye (1981:125),“Barsiisaan tokko adeemsa barnootaa irratti qabiyyee xiyyeeffannoo kenneef, shaakala baay’inaan irratti godhameefi yeroon kankennameef kamfaa akka ta’aniifi kanneen qoruuf gosoota gaaffiiwwan qormaataa kam akka hubataniif beekuun irra jira” jechuun ibsaniiru.

Adeemsa madaalli gahumsa qabiyyee qorumsichaa madaalu keessatti, maloota/tooftaalee ittiin madaallu Alderson, clapham fi Wall (1995:193), akka armaan gadii kanatti tarreessaniiru. Isaanis: Qabiyyee qorumsi ya’aa gabatee gahumsa qormaataa kitaaba barataa waliin walitti

madaalu. Ogeeyyi barnoota kanniin akka barsiisaa, ogeeyyi afaanii, ogeeyyi xiinqooqaa gaaffiifi deebii qopheessuun waa'ee qabiyyee qorumsichaa gaafachuu. Ulaagaalee qorumsichaarratti hunda'uun, yaada ogeeyyin barumsichaa gaaffilee qorumsaarratti kennan sadarkeessufi madaaludhaan sakata'u. Walumaagalatti qormaanni gahumsaa barattoonni maal akka barataniifi maal akka beekan madaaluuf gosa qormaata qophaa'uudha. Kanaaf barattoonni kitaaba barnootaa akka itti baratan qophaa'eefi silabasi barnootaa irratti qabiyyee ibsaman bu'uureffate ta'uu akka qabu irraanfachuu hinqabu.

2.1.2.5.2 Mala Dhiyaatiinsa Qormaata Gahumsaa

Waa'ee qormaata gahumsaa Bachman (1990), yemmu ibsan, gosa qormaata kana keessatti hanga danda'ameen barattoonni qabiyyee dursanii baratan bakka bu'uu kan danda'an qabiyyee fakkeenya ta'an hammachuu qofa osoo hintaane maloota dhiyaatiinsa gaaffii tilmaamaa keessa galchuun ni barbaachisa. Qormaata afaanii qoruuf kan dandeessisu maloota adda addaatu jira. Gahumsi maloota (barbaachisummaan) garuu gara garaadha. Weir (1990) fi Hughes (2003), malli dhiyaatiinsa qormaataa: filannoo kennu, deebii gabaabaa, gaaffii banaa, gaaffii cufaa, iddoo duwaa guutuu, dhugaa ykn soba, firoomsi, bal'inaan ibsaafi kkf kan jedhan yoota'u, kunneenis ciminaafi dadhabina mataa ofii kan qaban yoo ta'u, isa sana haala gaariin adda baasuun gahumsa madaalli fooyya'aa gaaffiiwwan qaban qopheessuu akka barbaachisu eeraniiru. Walumaagalatti malli dhiyaatiinsa qormaataa tokko tokkoon ciminaafi dadhabina mataa isaa kan qabu yoo ta'u, kanas sirritti qu'achuufi qorachuun dandeetti afaaniifi gama beekumsaatiin gahumsa madaalli fooyya'aa kan qaban gosoota gaaffii filatanii qopheessuun ni danda'ama.

Qormaanni biyyooleessaafi qormaanni moodeelaa gosa qormaata gahumsaa jalatti kan ramadamu yoo ta'u, qormaanni moodeelaa barattoota qormaata biyyooleessaatiif akka qophaa'aniif gahee olaanaa qaba. Kanaaf qophaa'insi gaaffii isaanii haala filannootiin kan dhiyaatuudha. Akkasumas baay'inni gaaffii illee walsimataadha.

2.1.3 Amaloota Qormaata Gaarii

Qormaata tokko qopheessuufis ta'ee qormaata qophaa'an madaaluuf dursanii madaalli ulaagaalee qormaata gaarii adda baasanii beekuun barbaachisaadha. Qormaanni tokko kan inni irraa qophaa'uu qabu kitaabarraa yoo ta'e gaariidha. Kunis, hanga danda'ameen qabiyyeewwan

kitaabarra jiru bu'uura godhachuu qaba. Yeroo qophaa'uttis, gabatee murtaa'an (table of specification) daangaa godhachuu qaba. Gama biraan, umuriifi sadarkaa hubannaa barattootaa gidduuleessa godhachuu qaba. Hayyoota baay'ee biratti irra deddeebi'amee kan kaafamaniifi kan tuqaman amaloonni qormaata gaarii: Amansiisummaa(reliability), Qabatamummaafi (practicality) Barbaachisummaa(validity) kan jedhaman dha. Fakkeenyaaf Harrison (1983:10), yemmu ibsu,"Amaloota bu'uura qormaata gaarii ta'an,amanamummaa,barbaachisummaafi qabatamummaa dha" jedha.Akka yaada barreessaa kanatti, namni qorumsa qopheessu kamiyyuu amaloota qorumsi qabaachuu qaba kanniin hubachuu dhabnaan qorumsa fudhatama qabu qopheessuun baay'ee rakkisaa akka ta'e ibseera.Kanaafuu, qorumsi tokko dansaa /gaariidha jechuuf amaloota gaarii qorumsi tokko qabaachuu qabu horachuu qaba. Kanaafuu maalummaa ulaagaalee kanninii akka armaan gadii kanatti ibsamuuf yaalameera.

2.1.3.1. Amansiisummaa (reliability)

Akka Lado (1961) ibsanitti, qormaanni tokko garaagarummaa yeroo murtaa'a keessatti yeroo lama qoramtoota walfakkaataniif kennameefi qabxii walfakkaataa ykn walitti dhiyaata yoo ta'e, qormaanni kun amansiisummaa (Reliability) qormaataa qabajechuudha.Kunis gama bu'aa itti fufiinsa qabuun kan ilaallamu amala bu'uura qormaataa tokkodha. Yaalaw (2004:196), "Amansiisummaa yemmu jedhamu amala ykn wanta tokko safartuu tokkoon fayyadamuun irra deddeebiin safaruun bu'aan argamu walfakkaataa, dhabbataafi kkf kan ilaallatuudha" jedha.Kanayemmu jedhamu haala walfakkaataan amala ykn wanta tokko safartuu tokkoon yeroo lama ykn sanaa ol yemmu safaramu hamma bu'aan argamu walfakkaata yoo ta'e, safartuun ragaan kennu amansiisummaa qaba jechuun ni danda'ama jechuun ibseera.

Desalegn and Girma (2009:230), "Amansiisummaan yemmu ibsamu hanga sirrummaa (wal fakkaatina) gidduu safartoota lamaa waan tokkooti".Walumaa galatti ibsa kanneen irraa hubachuun akka danda'ameetti amansiisummaan amaloota qormaataa keessaa tokko ta'ee barattoota madaaluuf qormaanni baasnu irra deddeebinee barattootaaf yeroo kenninu bu'aan argamu walfakkaataa ykn walitti dhiyaataa yoo ta'e, qormaanni sun amansiisummaa qaba jenna.

2.1.3.2 Qabatamummaa (practicality)

Qabatamummaan amaloota qormaata gaarii keessaa tokko ta'ee, qormaanni tokko iddoo murtaa'etti haala hojiirra oole ilaala. Kana ilaalchisee Harrison (1983) fi Brown (1994) yemmu

ibsan, qabatamummaan qormaanni tokko meeshaalee barbaachisu,yeroo ta'insaafi baasii akkasumas adeemsa qormaataarratti kenninsi qabxiifi qoratamtoonni wayti qoramanitti haalota bulchinsaa jiran ilaalcha keessa kan galche ta'uutu irra jira jedhaniiru. Walumaagalatti qabatamummaa yemmu jedhamu qophii qormaataa irraa jalqabee qormaatchi barattootaaf dhiyaatee hanga kennamuutti erga kenname booda illee soroorsuufi waqti kenninsa qabxii haala jiru hunda kan ilaallatu amala qormaataati.

2.1.3.3 Barbaachisummaa (validity)

Barbaachisummaa ilaalchisee hayyoonni yaadota adda addaa yemmu kennan mul'ata. Kanneen keessaa Fulcher and Davidson (2007), Henning (1987) waabeeffachuun yemmu ibsan, qormaata tokko yemmu qopheessinu wanti tokko akka madaalamuuf ykn akka safaramuuf dursinee yaaduutu nurra jira.Wanti yaadnu kun sirriifi mirkaneessaa kan itti mirkaneessinu, qormaanni karoorra karoorfameef sirritti galma gahee jiraa? jennee yemmu gaafannu deebiin argannu barbaachisummaa(validity) jedhama. Heaton (1975),Harrison (1983)fi Alderson et al. (1995) akka ibsanitti,barbaachisummaan qormaanni tokko dandeetti safaruu irri jiruufi amala safaruu qabu sirriin safaruu yoo danda'e barbaachisaadha jechuun ni danda'ama jechuun ibsaniiru.

Desalegn and Girma (2009) yemmu ibsan, qormaataafi meeshaalee madaallii kanbirooyemmuu qopheessinu gaaffii baay'ee barbaachisaa ta'e, gara qabxiitti yemmu jijjiiramu hangama bu'aa qabeessa, hiika qabeessaafi hojiirra oolmaan kaayyoo barattootaaf faayidaa maali qaba? Barbaachisummaa kanibsu, madaalliin kan irratti xiyyeeffatamu qabiyyee jalqaba madaalliif irratti kaayyeeffatameedha.Fknf akkaata qajeeltoo barbaachisummaatti, dandeettiin barreessuufi dubbachuu barattootaa qormaata tokko irratti hinmadaallamu jechuun kaayaniiru. Yaalaw (2004), amala qormaataa kanaan sirrummaa jedhanii moggaasaniiru.Waa'ee amala kanaa yemmu ibsan, mala ragaa tokko sassaabuuf ragaa yaadame karaa yaadame karaa guutuufi haala barbaachisaan sassaabuuf akka dandeessise kanakeekuudha. Dabalataanis, meeshaa tokko fayyadamuun ragaa argame hangam takka akka yaadame karaa sirraa'een, walqixxaa'een, hiika karaa qabuuniifi fayyadaa karaa ta'een yaada waliigalaa irra gahuuf akka danda'ame kan agarsiisuudha. Walumaagalatti ibsa kanarraa kanhubannu meeshaan tokko ragaa barbaachisaa sassaabuuf yoo dandeessise barbaachisaa (sirrii) dha jechuun ni dandeessisa.

Qormaata tokko barbaachisummaa isaa mirkaneessuuf kan itti tajaajilamnu gosoota barbaachisummaa addaaddaa kan jiran yoo ta’u, hayyoonni hedduun irra deddeebi’anii kan kaasaniifi adeemsa baruu-barsiiisuuf barsiisonni barbaachisummaa qormaataa sakatta’uuf kan itti fayyadaman gosoonni barbaachisummaa akka armaan gadiitti dhiyaata.

2.1.3.3.1 Barbaachisummaa Ijaarsaa (Construct Validity)

Qormaanni kaayyoo /galma barbaadameef madaaluuf barbaachisummaan qabu maal akka fakkaatu ilaala. Ibsa gara biraatiin qormaanni tokko dandeetti afaanii barbaadame yookiinimmoo gahumsa madaaluu danda’uun kanitti mirkaneessinuudha. Kunis barsiisonnifi ogeeyyiin barnootaa kanbiroo akkasumas barattoonni waa’ee qormaataa yaada kennaniidha. Isaan kunis qormaanni tokko barbaachisummaa bifummaa qaba kanjedhamu qaamni gubbaarratti tuqaman yaadni kennan qormaanni dandeetti barattootaa kan madaalu ta’ee argameera ykn hinargamne, barattootaaf baay’ee salphaa ykn baay’ee ulfaataa ta’ee argameeraa kan jedhaman ni dabalata (Harrison 1983).

2.1.3.3.2 Barbaachisummaa Qabiyyee (content validity)

Akka Fulcher and Davidson (2007) ibsanitti, gosti barbaachisummaa kanaa gaaffiin qormaataa tokko tokkoon dandeettiiwwan afaanii hunda yookiinimmoo bakka bu’insa qabiyyee ni mirkaneessa. Gama biraatiin wayti barnootaa qabiyyeen barnootaa xiyyeeffannoo argate qormaata keessatti irra caalaatti xiyyeeffannoo argachuu akka qaban nu hubachisu. Kunis qabiyyeen qormaataa irratti dhiyaatan silabasii barnootaa keessatti akka qu’ataman qabiyyeen kahaman wajjiin “anii yemmu walitti dhufaniifi qabiyyoonnis bakka bu’aa wixinee kan ta’aniin yemmu dhiyaataniidha. Brown (1981:17), akka jedhetti, “Qorumsi qabiyyeewwan barattoonni baratan kanqabateefi dandeetti barataa yoo kanmadaalu ta’ee, qorumsichi barbaachisummaa qaba jechudha. Wantoota bakka bu’uu danda’uu hunda isaanis kanhammate jechuudha barattoota Bizinasii digrii jalqabaa Ingiliffa dubbisuu baratan qabiyyeen qormaata Ingiliffaa dubbisuu qophaa’uuf kan filatamu barumsa Bizinasii waggaa jalqabaa baratan irraa ta’uutu irra jira. Walumaagalatti qabiyyeen qormaataa barattootaaf dhiyaatu barattoonni barumsa baratan irraa duubdeebii kan irraa argamu ta’uutu irra jira jechuun ibsaniiru.

Alderson et al. (1995), barbaachisummaa qabiyyee qormaataa yemmu jedhamu qabiyyeen qormaataa haala gaariin tarreeffaman bakka bu’aniifibarbaachisummaa kanqaban

dandeettiiwwan afaanii qabachuu ykn qabaachu dhabuu wajjiin kanilaallamu ta’u yoo jadhan: Hughes (1995), gama isaaniitiin qormaanni tokko barbaachisummaa qabiyyee akka qabu kan beekkamu safaruuf wanta karoorfameef sirritti safaruu danda’u isaafi adeemsa baruu barsiisuu irratti dhiibbaa geessisuu danda’u ta’uu isaa kahaniiru. Weir (1990:11), “Qorumsa afaanii keessatti maal akka qoruun barbaachisuufi attamitti akka qoruun ta’u, addaan baasnii beekuun dhimma baay’ee barbaachisaadha” jedha. Yaadni kun akka ibsutti barbaachisummaa qabiyyee dhugoomsuuf caasaa ifaa qabiyyee barnootichaa qopheeffachuun adeemsa sirriifi qabatamaadha. Caasaan qophaa’u kunis qabiyyee utuu qophaa’aa jiru qorumsaaf karoorsuu keessatti gosa qorumsa hammachiisuuqabuuf baay’ina gaaffii gosa qorumsa hundumaa keessatti qopheessuu qabu yaada keessa galchuutu irra jira.

2.2 Sakatta’a Qorannoo Walfakkii

Biyya keenya keessatti qormaata afaanii irratti qorannoon hedduun adeemsifamee argina. Qorannoowwan qormaata afaanii irratti xiyyeeffatan heddu haata’u malee, kaayyoon qabatani ka’an addaaddummaa qaba. Qormaata Afaan Oromoogama madaaluutiin digrii jalqabaatiifi digrii lammaffaa guuttachuuf qorannoowwan hedduun hojjatamanii Mana kitaabaa yuunivaristii Addis Ababaa keessatti argamu. Isaan kanneen keessaa qorannoo kana wajjiin walitti dhiyeenyaafi walfakkeenya qaban kan jedhu qorannoowwan Afaan Oromoofi Afaan Amaaraatiin hojjataman sakatta’ee dhiyeesseera. Kanneen keessaa qormaata Afaan Oromoo irratti qorannoowwan hojjataman keessaa Sufiyaan (2012) yoo ta’u, kaayyoon qorannoo isaa: qormaanni Afaan Oromoo barattoota kutaa 9ffaaf baroota 2007-2011 mana barumsa Jaarraa sadarkaa 2ffaatti barsiisonni qopheessan qulqullina qabaachuufi dhiisuu isaa sakatta’uu kan jedhudha. Malli qorannoo inni itti gargaarame: mala akkamtaafi hammamtaa walkeessa makuun kan fayyadameefi haala ibsaatiin ibsamee jira.

Argannoon isaa: haalli qormaata Afaan Oromoo kutaa 9ffaaf baroota 2007-2011tti Mana barumsa Jaarraa sadarkaa 2ffaatti qophaa’aa turan harki caalu hanqinna adda addaa kan qabaniifi sirreeffama kan barbaadan ta’uufi qulqullinni gaaffilee qorumsaawwanii gadi bu’aa ta’uu ibseera. Qorannoon lammataa kan Girmaa (2007) yoo ta’u, kaayyoon qorannoo isaa hubannoofi beekumsa barsiisonni qormaata qopheessuuf qaban, qabiyyeelee lakkoofsa boqonnaalee kitaaba barataa fi gilgaalota kitaaba barataa keessatti keennaman waliin haala gaarii ta’een akka walsiman hubachuufi sakatta’uu kan jedhudha. Malli qorannoo inni itti gargaarame mala

qaacceessuu ibsa too'annootti. Argannoon isaa, qorumsi afaan oromoo barsiisaa dareen bara1998 A.L.I kutaa 10ffaaf qophaa'e gahumsa qabiyyee hanqina kan qabu tahuu ibseera. Qorannoon sadaffaan qabiyyee qormaata moodeelaa kanilaallatudha. Innis Xibabuu (2008) yoo ta'u, kaayyoon qorannoo isaa Moodeelaa qormaata afaan oromoo kutaa 10 bara2007 hojiirra oole ga'umsa qabiyyee qabaachuu yookiin qabaachuu dhabuu isaa addaan baafachuudha. Malli qorannoo inni itti gargaarame mala qorannoo ammamtaafi mala ga'umsa qabiyyee qormaatittiin madaalamu mala walsimannaati. Argannoon isaa, moodeelli qormaata Afaan oromoo kutaa 10 bara2007 ga'umsi qabiyyee xiqqaa akka qabu hubadhe jira jechuun ibseera.

Qorannoon biraa waa'ee qormaata Afaan Oromoo irratti dalagame kan biyyaaleessaa keessaa yoota'u, innis Jaayilaan (2007), kaayyoon qorannoo isaa Gahumsa qabiyyeewwan qorumsa guutuu biyyaa xumura kutaa kudhanii Afaan Oromoo: bara 2006 keessa kenname, qabiyyeewwan kitaaba barataa, silabasi kutaa 9ffaafi 10ffaa keessa jiran waliin walcinaa qabuun gahumsicha qormaataa sakatta'uu fi qaaccessuu kan jedhu ture. Malli qorannoo inni itti gargaarame mala qorannoo ibsaatti. Argannoon isaa kanwalii galaa gahumsi qabiyyee qormaata Afaan Oromoo kanbiyyooleessaa bara2006 gad-bu'aa akka tahetti argate. Qorannoowwan Afaan Amaaraan hojjataman keessaa Kabbabush (2007) isa tokko yoo ta'u, kaayyoon qorannoo ishee: bara 2004 hanga 2006 naannoo Oromiyaatiin qophaa'ee kan kenname qormaata moodeelaa Afaan Amaaraa kutaa 10^{ffaa} silabasi barnootaa fi kitaaba barnootaa wajjiin walsimannaa qabiyyee qaban sakatta'uu kan jedhudha. Malli qorannoo mala qorannoo akkamtaa fayyadamuun haala ibsaan kan dhiyaateedha. Argannoon ishee Qormaata moodeelaa kenname keessatti qabiyyeen barnoota afaanii silabasi barnootaa kutaa 9^{ffaa} fi 10^{ffaa} wajjiin qabiyyeen seerlugaafi afoolaa walsimannaa hanga tokko kanqaban ta'uu ilaallameera. Haata'u malee, dandeettiiwwan afaanii irratti hanga tokko hir'inni jira jechuun ibsite. karaa biraatiin silabasi barnootaafi kitaaba barnootaa keessatti uwwisa bal'aa qabiyyee qaban qormaata keessatti garuu xiyyeeffannoo gadaanaa kan kennameef ta'uu mirkaneessitee jirta. Qorannoon kun kan armaan oliitti ibsameen tokkummaan isaa hundi isaanii qormaata afaanii irratti kan bu'uureeffatan yoo ta'an, garaagarummaan qorannoo kanneeniin qabu, qabiyyeen kitaaba barataa kutaa 7 fi 8, qabiyyeen qormaata moodeelaafi biyyooleessaa firoommii qabaachuu, qormaanni ilaallame kan bara 2009 ta'uu, qormaanni xiinxalame Biiroo Barnootaa Oromiyaafi dhaabbata qormaataan kan qophaa'e faa ilaala.

Boqonnaa Sadii: Saxaxaafi Mala Qorannichaa

Qorataan gaaffiiwwan kaase mala qorannoo wajjiin kan walqabateedha. Kunis odeeffannoo maaliin sassaabbama? Akkamitti sassaabbama? Odeeffannitoonni akkamitti filatamu? Odeeffannoon erga sassaabame akkamitti qaacceeffama? Jechuun gaaffiiwwan mala qorannoo wajjiin walqabatan kaasa. Kanaafuu gaaffiif deebii kennuuf mala qorannootiin fayyadame.

Qorannoo kana keessatti mata dureen mala qorannoo kanhammate: Akaakuu mala qorannoo, madda ragaalee, meeshaalee funaansa ragaalee, mala ragaan ittiin funaannamufi mala ragaan ittiin qaacceffamu kanibseedha.

3.1 Mala Qorannichaa

Akkuma duraan ibsame qorannoon kun kan xiyyeeffatu firoommii qabiyyeewwan qormaata moodeelaa, biyyooleessaa kutaa 8^{ffaa} bara 2009fi kitaaba barataa kutaa 7fi 8 bara 2005 A.L.I qophaa'ee dhiyaate irratti. Qorataan yemmuu qorannoo kana gaggeesetti ragaalee sakatta'a dookimantii qormaata moodeelaa, biyyooleessaafi kitaaba barataa qophaa'ee dhiyate irraa argatee walitti qabate qaaccessuuf akkuma barbaachisummaa isaatti mala akkamtaafi hammamtaatti fayyadamee jira .Sababni malli akkamtaa filatameef qorataan ciminaafi hanqinoota firoommii meeshaalee barnootaa kanniin biratti mul'ataniif ragaalee karaa adda addaatiin argaman qaaccessuufi ibsuuf hima ibsaatti gargaaramuuf nimijata jedhee waan amaneef .Yaada kana Addunyaan (2011)Moonfi Moon (2004:3) waabeffachuun yoo ibsu, "Malli akkamtaa dhimma qorannichaa gadifageenyaan xiinxaluuf isa bu'uuraati;"jedha .Kana malees,hayyuudhumti kun yaada kana yoo ibsu, "Malleen qorannoo ijoof bu'uura ta'an keessaa inni tokko mala akkamtaati . Malli kun odeeffannoo asi olii kan rakkoo qoratamuu san gadifageenyaan dhiyeessun argannoof haala mijeessuurratti humna qaban xiyyeeffata." jedha. Yaada hayyuu kanaa irraa wanti hubannu malli akkamtaa odeeffannoo qorannoo tokkoo gadi fageenyaan xiinxaluuf mala mijataa ta'uu isaa kan mirkaneessudha. Creswell (2007:40), mala kana yoo ibsu, "We conduct qualitative research because we need a complex,detailed understanding of the issues and allowing to tell the stories what we are have read in literature," jedha.Kana jechuun qorannoon akkamtaa kan geggeeffamuuf dhimma walxaxaafi hubannoo gadifageenyaa barbaaduufi seenaa wanta sanaa ilaalchisuun sakatta'a barruu irraa yaada argameen dhugoomsuuf gargaara.

Akkasumas Zulton (2007:19) qorannoo akkamtaa yoo ibsu,”Qualitative research involves data collecting procedures that results primary in open-ended non numerical data which is analyzed by non statistical methods”,jedha.Yaadni hayyuu kanaas,malli akkamtaa mala odeeffannoo karaa gadifageenyaan itti argtaniifi bu’aa isaa immoo jechaan ibsan ta’uu mirkaneessa. Odeeffannoowwan afgaaffiin funaanamanis mala akkamtaa kanaan qaaceffamuun ibsamani jiru. Malli hammamtaa immoo mala odeeffannoowwan saxaxa qorannoo hammamtaan walitti qabaman bahii qorannoo tokkoo lakkoofsaan argamee ibsuuf gargaara.Malli inni biraa mala qorannoo af-gaaffiiti.Af-gaaffiin qorannoo geggeeffamu tokko keessatti karaa odeefkenitoota irraa ragaan walitti qabamee xinxalamu keessaa isa tokkodha.Filee(2019:71),mala kana yoo ibsu, “Af-gaaffii jechuun odeeffannoo adda addaa dhimmi adda addaa irratti walitti qabachuudhaaf gaaffii afaanii dhiyeessuudhaan gaafatamtoonis deebii isaan irraa eegamu afaaniin akka kennaniif kan dhiyaatudha.” jedha.

Haaluma kanaan qorataan, malleen qoranno kana haaluma barbaachisummaa kaayyoo qorannoo isaarratti hundaa’uun, baldhinaan itti fayyadamee jira.Malleen kunis, ragaa argamu sirriitti ibsuuf nagargaara jedhee waan amaneef filatee jira.

3.2. Madda Ragaalee

Qorannoo kana gaggeessuuf maddi ragaaleedhaaf qorataan tokkooffaatti fayyadame sakatta’a dookumantii yoo ta’u, isaanis: kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa}, kitaaba barataa kutaa 8^{ffaa}, qormaata moodeela kutaa 8^{ffaa} bara 2009 fi qormaata biyyooleessaa kutaa 8^{ffaa} bara 2009tti gargaaramuun ragaa walitti qabatedha. Kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa} fi kitaaba barataa kutaa 8^{ffaa} kan barbaachiseef qormaanni moodeelaa kutaa 8^{ffaa} fi qormaanni biyyooleessaa kutaa 8^{ffaa} kitaabilee kana lamaan irratti hundaa’uun baha waan ta’eefi.kanaaf sakatta’insa qormaata moodeelaa,qormaata biyyooleessaafi qabiyyeen kitaaba barataa waliin firoommii qabaachu isaanii sakatta’uuf maddi ragaa dookumantii qorannoo isaatiif murteessaa ta’uu akka qabudha.

3.3 Malleen Funaansa Ragaalee

Qorannoo kanaa adeemsisuuf kaayyoon isaa inni guddaan Firoommii Qabiyyee Qormaata Moodeelafi Biyyooleessaa kutaa 8^{ffaa} bara 2009fi Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} dha.Milkaa’ina qorannoo kanaa galmaan gahuuf, meeshaaleen funaansa ragaaleef dhimmi itti bahame kunis sakatta’a dookumantiidhaan.

3.3.1 Sakatta'a Dookumantii

Qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu akkuma amalaafi akaakuu qorannoo, qorataan ragaa funaannachuuf meeshaalee funaansa ragaatiif barbaachisaaniifi qorannoo isaatiif mijataa ta'e fayyadamee dhimma itti bahudha. Qorannoon adeemsifamu walitti dhufeenya qormaataafi qabiyyee kitaabaa barataa waan ta'eef isaan kun dookumantii keessatti ramadamu. Akka Dastaa(2013)fi yaalaw (2004) Yaada walfakkaatuun ibsanitti, "Dookumantiin kan of keessatti hammatu xalayaalee,yaadannoo nama dhuunfaa,qaboo yaa'ii, labsiilee, ittiin bulmaata, gabaasa waggaa, seenaa nama dhuunfaa, qabxii barattoota, qormaata darban, kartaalee, barruulee,gaazeexota, kitaabotaafi kkf sababoota adda addaatiin haala barreeffamaan qophaa'anii kan argaman" jedhu. Kanaafuu qorataanis, qorannoo kana yeroo adeemsisu qormaataa moodeelaa,qormaata biyyooleessaa bara 2009fi kitaabilee barataa Afaan Oromoo kutaa 7fj 8 waliin walqabata waan ta'eef sakatta'uun qorataan dhima itti bae jira.

3.4 Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Iddattoon adeemsa qorannoo tokkoof odeeffannoo argachuuf qaama odeeffannoon qorannoo kanaaf barbaachisan irraa argamuun danda'amu keessaa fudhachuun kanitti fayyadamaniidha. Qorannoon kun yemmu adeemsifamu iddatteessuu gosa lamatti dhimma bahuun danda'amee jira.Isaanis: mala iddatteessuu akkayyoofi mala iddatteessuu ammargeeti. Sababni isaatis mala iddatteessaa akkayyoo Addunyaan (2011:67) akka ibseetti,"Qorataan tokko beekumsa dhimmicharratti qaburraa ka'ee kanneen odeeffannoo irraa argachu danda'u murteessu ilaallata" jedha. Karaabiraatiin, Dastaa (2013), yemmu mala kana fayyadamnee odeeffannoo funaannu odeef-kennitoota itti yaanneetuma filanna. Kanaafis sababa quubsaa qabaachuun barbaachisaadha jechuun yaada isaa kaheera. Malli inni lammaffaan, mala iddatteessuu ammargee yoo ta'u, sababni malli kun filatameef, qorataan ragaa qorannichaaf isa barbaachisu qaama dhimmichi ilaallatu keessaa ammuma jiran (hanga argate) irraa funaanuuf waan gargaaruufi (Addunyaa, 2011). Mala iddatteessuu akkayyoottifi ammargeetti gargaaramuun, qormaanni moodeelaafi biyyooleessaa kun qophaa'ee kan dhiyaatu mana barumsa keessatti osoo hintaane, Biiroo Barnoota Oromiyaatiin qormaataa qophaa'e ta'uu isaati. Kanaaf akka kaayyoo qorannoo qorataa kanaatti qormaata moodeelaa,qormaata biyyooleessaa Afaan Oromoo kutaa 8ffaa bara 2009fi kitaabaa barataa Afaan oromoo kutaa 7fi 8 irraa ragaa funaanaman qindaa'anii dhiyaatan waan ta'aniif firoommii qabaachuufi dhabuu isaan adda baasuun ilaaluuf milkaa'ina qorannoo qorataa kanaaf filatamanii jiru.

3.5 Tooftaalee Xiinxala Ragaalee

Mala ragaan ittiin qaacceffamu ilaalchisee Dastaa(2013) yoo ibsu, “ Odeeffannoon erga funaanamee booda hojiin itti aanu seeraan qindeessuudha. Qindeessuun dhimmoota hedduu of jalatti hammata. Isaan keessaa gabateessuu, qoqqooduu, tartiibessuu, addeessuu, kkf qabxiilee kutaa kana keessatti baay’ee barbaachisani;” jedha. Ragaaleen meeshaalee funaansaa lamaan (sakatta’aa qormaataa moodeelaa, qormaata biyyoolessaafi qabiyyee kitaabilee barataa) irraa walitti qabaman mala akkamtaafi mala hammamtaan fayyadamuun qaacceffamuu akka qaban mul’isa. Malli akkamtaa, adeemsa ragaan itti xiinxalamu keessaa tokko ta’ee, ragaawwan sakatta’aa dookumeentii irraa walitti qabaman, jechaan kan itti ibsaman yemmu ta’u, malli hammamtaa odeeffannoo bifa lakkoofsaatiin walitti qabaman dhibbeentaatti jijjiiruun kan qaacceffamaniidha. Gabaabumatti ragaalee dookumentii sakatta’uun argaman erga ammamtaan kayee booda, itti aansuun akkamtaan kaayee jira. Ragaaleen tooftaalee lamaanii funaanamanis, walsimachuufi dhiisuu isaanii mirkaneeffachuufis tooftaalee lamaan kanatti gargaaramuun qoratichi xiinxala gaggeessee jira. Walumaagalatti, qorataan ragaalee walitti qabate irratti hundaa’uun mala akkamtaafi hammamtaa (mala makaa) walsimsiisuun fayyadamee ragaalee kana qaaccesseejira.

Akka Vithal and Jansen (2001) ibsanitti, odeeffannoo bakka adda addaa irraa funaanamanii walitti qabaman haala hiika qabeessa ta’een qindeessanii ragaalee qaaccessuun barbaachisaadha. Haaluma kanaan, qorataan odeeffannoon qorannichaaf isa barbaachisu erga funaannateen booda odeeffannoo gaaffilee maraa walitti qabamaniif tooftaa ibsaatiin irra deddeebiifi dhibbeentaa fayyadamuun akkaataa sakatta’insa qormaata moodeelaa, qormaata biyyoolessaafi qabiyyee kitaaba barataa irraa argame walitti qindeessun bifa hamamtaan kan qaacceffamudha. Gama birootiin odeeffannoon Firoommii qormaata moodeelaa, qormaata biyyoolessaafi qabiyyee kitaaba barataa irraa kan walitti qabamaniif akkamtaan kan qaacceffamedha. Ragaalee sakatta’aa dookmantiitin funaannaman qorataan kan daawwate tooftaa akkamtaatti fayyadamuun gara jechootaatti geeddarruun ragaaleen argaman qorataan qaacceffamera.

Boqonnaa Afur: Xiinxala Ragaalee

Kaayyoon ijoo qorannoo kanaa firoommii qabiyyee kitaaba barataa Afaan Oromoo, moodeela qormaata biyyoolessaa bara 2009fi kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 xiinxaluudha. Kanaafuu boqonnaan kun ragaalee walitti qabaman kutaa itti qaacceffamanidha.

Jalqabarratti kitaaba barataa kutaa 7fi 8 keessatti qabiyyee argaman adda baafamaniiru. Itti aansuun qabiyyee qormaata moodeelaafi qormaata biyyoolessaa keessatti argaman sakatta'uun qaacceffamaniiru. Ragaaleen dokumeentoota kana irraa walitti qabaman dhiyaatan kana akkataa itti qindeeffamanii dhiyaachuu qabaniin ragaan walitti qabaman kun qaacceffanii dhiyaataniiru.

4.1 Ibsa Gabaabaa Waa'ee Madda Ragaalee

4.1.1 Ibsa Waa'ee Kitaabaa

Kitaabilee barataa qorataan madda ragaa sanadaa taasifatee fayyadamedha. Qorannoo kanaaf madda ragaa ta'uun kitaabni tajaajile Minsteera Barnootaatiin bara 2005 fooyya'ee kandhiyaatedha. Bara 2005 kitaabilee barataa kutaa 7fi 8 maxxanfame irratti yaadni gabaabduun waa'ee fooyya'insaafi yeroo meeqaaf akka irra deddeebi'amee fooyya'e akka maxxanfame fuula jalqabaa keessatti ibsa gabaabaan ibsameera. Kitaabni kun immoo, amma danda'ameetti qulqullinni isaa eegamuun kan qophaa'e ta'u, kaayyoon isaas barattoonni ogummaawwan dhageeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, barreessuu, seerluga, ogbarruu gadi fageenyaan xiinxaluufi k.k.f akka gabbifatan taasisuudha" jechuun kahame jira. Kanaafuu, qormanni yeroo bahu kitaaba barataa irratti kanbu'uureeffate waan ta'uuf, kitaaba barataa keessatti qabiyyeewwan barnootaa kahaman dandeettiwwaniifi dameewwan beekumsaa adda baasuun akka armaan gadiitti ibsamuuf yaalameera.

Kitaabilee barataa kutaa 7fi 8 boqonnaawwan digdamii afur (24) kan qabate yoo ta'u, boqonnaawwan keessatti immoo dubbisa adda addaa tokko dhiyaataniiru. Dubbisa tokko tokkoo jalatti gilgaalonni adda addaa kahamaniiru. Dhiyaatiinsi gilgaalotaa dubbisani hubachuu, dhageeffachuu, barreessuu, dubbachuufi seerlugafaadha. Qabiyyeewwan barnootaa kanniin Ogummaawwan afaanii arfan (dubbisuu, dhageeffachuu, dubbachuufi barreessuu) akkasumas, Ogummaawwan beekumsaa seerluga, hiika jechootaa, faallaa jechootaafi afoola keessatti kan kahaman qabiyyeewwan barnootaa adda baafamanii dhiyaataniiru.

4.1.2 Ibsa Waa'ee Qormaataa Modeelaafi Biyyoolessaa Bara 2009

Afaan Oromootiin qorumsi biyyoolessaa kutaa 8kan kennamuu jalqabe bara 1991 yoo ta'u, innis dhaabbata qormaataatiin qophaa'a. Akkasumas, qormaanni moodeelaa barsiisaa dareeniifi M/B irratti qophaa'ee kan kennamaa ture ta'us, bara 2005 barattootaaf fakkeenyummaa qormaata biyyoolessaatiif akka oolu Biiroo Barnoota Oromiyaatiin qophaa'ee dhiyaatee kennamaa jira. Qormaanni kun lamaan gaaffiiwwan 60 ofkeessatti kanhammataniifi gosoota qabiyyee garagaraa bifa filannootiin kan keessatti dhiyaatedha.

4.2 Xiinxala Ragaalee Dookumeentii

Xiyyeeffannoon qorannoo kanaa qabiyyee kitaaba barataa qormaata wajjin firoommiiqabanidha. Kanaaf, qoratichi kitaabilee barataa madda ragaa keessaa tokko godhatee firoommii isaanii haala salphaafi mijatuun gabateen ibsee jira.

4.2.1 Xiinxala Firoommii Qabiyyee Kitaaba Barataa Kutaa 7^{ffaa}fi Qabiyyeewwan Qormaataa Modeelaafi Biyyoolessaa Bara 2009

As jalatti ragaalee dookumentiiirraa funaanamtu walbira qabamuun, xiinxalamuun dhiyaatanii jiru. Kunis, qabiyyee kitaaba barataa kutaa 7fi qabiyyee qormaata moodeelaafi kan biyyoolessaa kutaa 8'tu walbira qabamuun firoommiin isaanii xiinxalame. Gabateen armaan gadiis kana mul'isa.

Gabatee 1: Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa Kutaa 7^{ffaa}fi Qormaata Kutaa 8ffaa

T/L	Qabiyyeewwa kitaabaafi Qormaataa								
	Kitaabaa			Qormaata					
		Lak.	%	Moodeelaa			Biyyoolessaa		
				Lak	%		Lak	%	
1	Dubbisuu	539	52.3	Dubbisuu	5	8	Dubbisuu	10	17
2	Dubbachuu	5	0.48	Dubbachuu	0	0	Dubbachuu	0	0
3	Dhaggeeffachuu	21	2.48	Dhaggeeffachuu	0	0	Dhaggeeffachuu	0	0
4	Barreessuu	48	4.65	Barreessuu	0	0	Barreessuu	0	0
5	Seerluga	283	27.44	Seerluga	25	41.67	Seerluga	26	43.33
6	Hiika jechootaa	59	5.72	Hiika jechootaa	10	17	Hiika jechootaa	8	13
7	Faallaa jechootaa	16	1.55	Faallaa jechootaa	5	8	Faallaa jechootaa	2	3
8	Afoola	60	5.82	Afoola	15	25	Afoola	19	32
	Ida'ama	1031	100		60	100		60	100

Akka gabateen armaan olii mul'isutti, qabiyyeewwan kitaaba keessatti mul'atan keessaa uffisni guddaan kan kennameef jiru Ogummaadubbisuurrattidha. Kunis, dhibbentaan 539/52% qabatee argama. Ogummaa dubbisuutti aanee seerluga yoo ta'u, innis 283/27% lammaffaa irratti xiyyeeffannoo argateera. Afoolli immoo 60/6% sadaffarratti yemmu argamu, hiikni jechootaa 59/6% afraffaarra taa'ee jira. Shanaffa irratti kankahame Ogummaa barreessuu 48/5% dha. Kanatti aansee sadarkaa jahaffaa kan argate dandeettii dhaggeeffachuu 21/2% dha. Faallaa jechootaa 16/1.5% sadarkaa torbaffarratti kan argamu yoo ta'u, sadarkaa dhumaarratti kan argamu immoo Ogummaa dubbachuu 5/0.5% akka duraa duubummaatti kahamanii jiru. Kunis, kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa} irratti baay'ina gaaffiiwwan dhiyaatan yoo ilaallu xiyyeeffannoo olaanaa kanargate Ogummaadubbisuuti. Kunis kitaaba barataa keessatti gaaffiiwwan dhiyaatan 1031 (kuma tokkoofi soddonii tokko) keessaa 539/52% qabatee argama. Kun kan agarsiisu qabiyyeewwan qophaa'an keessaa baay'ina gaaffiiwwan baheen xiyyeeffannoo olaanaan kan kannameef ta'uu agarsiisa.

Haata'u malee, qabiyyeewwan qormaata modeelaa ilaalchisee hanga uffisaa kennameef, kan qabiyyee kitaabaa irraa garaagarummaa niqaba. Tartiibaan yeroo taa'anis, seerlugni 25/41.67% qabachuun tokkoffaa; afoolli 15/25% qabachuun sadarkaa lammaffaa irratti yoo argamu, hiikni jechootaa 10/17% qabachuun sadaffaa irratti uffisa argatee jira. Faallaan jechootaafi dubbisuun ammo uffisa walqixa 5/8% argachuun itti aananii kan argaman yammuu ta'u, dubbachuufi dhageeffachuuf xiyyeeffannoon kenname tokkollee hinjiru.

Qabiyyeewwan qormaata biyyoolessaa keessatti dhiyaatan yammuu ilaallus, seerlugni uffisa 26/43.33% argachuun tokkoffaa, afoolli 19/32% qabachuun lammaffaa Ogummaan dubbisuu 10/17% sadaffaa; hiikni jechootaa 8/13% araffaa; faallaan jechootaa 2/3% argachuun dhumarratti yammuu argamu, Ogummawwan dubbachuu, dhaggeeffachuufi barreessuu kana keessatti uffisa hinarganne.

Walumaagalatti, ragaaleefi yaada xiinxalaa armaan olii irraa wanti hubatamu, rakkoon walsimannaa qabiyyee kitaabaa kutaa 7fi qabiyyeewwan qormaata modeelaafi kan biyyoolessaa bara 2009 gidduu jiraachuu isaati. Rakkooleen mul'atanis, dandeettiiwwan afaanii kitaaba keessatti argaman hunda qormaata keessatti hammachiisuu dhabuu; fakkeenyaaf dubbachuufi

dhaggeeffachuun kitaaba keessatti haa'argaman malee, qormaata modeelaafi kan biyyoolessaa keessa hinjiran. Itti aansuun, qabiyyeen kitaaba keessatti uffisa olaanaa qabatee jiru, qormaata modeelaa keessattis ta'e, kan biyyoolessaa keessatti gadaanaarra jira. Qabiyyeewwan kitaaba keessatti gadaanaarra jiran immoo, qormaata lamaan keessattuu uffisaan olaanaarra jiru. Kana jechuun faallaa waliiti. Gama biraan immoo, qabiyyeen qormaata modeelaa keessatti uffisa argatee kitaaba keessatti hinargamne jira. Fakkeenyaaf, jechoota waliin deeman.

Kanaafuu, akka yaada qoratichaatti gareen qormaata modeelaafi kan biyyoolessaa qopheessu osoo qopheessuutti hinseeniin, qabiyyeewwan kitaaba keessatti argaman sakatta'uun erga xiinxalee booda haala walsimuun qopheessuu qabu. Ta'uu baannaan gama barattootaatiin xiyyeeffannoon kitaaba barataaf kennamu gadaanaa ta'a. Kunimmoo, qabxii isaanii irrattillee dhiibbaa kan geessisudha.

4.2.2 Xiinxala Firoommii Qabiyyee Kitaaba Barataa Kutaa 8^{ffaa} fi Qabiyyeewwan Qormaataa Modeelaafi Biyyoolessaa Bara 2009

Gabateen armaan gadiitti dhiyaate ragaalee gama qabiyyeen kitaaba barataa kutaa 8fi qormaata moodelaafi kan biyyoolessaa bara 2009 mul'isa. Dhuma gabatichaarrattis, walsimmannaan qabiyyee kitaabaafi qormaata gidduu jiru xiinxalamee jira.

Gabatee 2: Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa fi Qormaata Kutaa 8^{ffaa}

T/ L	Qabiyyeewwa kitaabaafi Qormaataa								
	Kitaabaa			Qormaata					
				Moodeelaa			Biyyoolessaa		
		Lak	%		Lak.	%		Lak	%
1	Dubbisuu	364	39.5	Dubbisuu	5	8	Dubbisuu	10	17
2	Dubbachuu	10	1.084	Dubbachuu	0	0	Dubbachuu	0	0
3	Dhaggeeffachu	0	0	Dhaggeeffachu	0	0	Dhaggeeffachu	0	0
4	Barreessuu	69	7.48	Barreessuu	0	0	Barreessuu	0	0
5	Seerluga	283	30.69	Seerluga	25	41.67	Seerluga	26	43.33
6	Hiika jechootaa	82	8.89	Hiika jechootaa	10	17	Hiika jechootaa	8	13
7	Faallaa jechootaa	37	4.01	Faallaa jechootaa	5	8	Faallaa jechootaa	2	3
8	Afoola	77	8.35	Afoola	15	25	Afoola	19	32
	Ida'ama	922	100		60	100		60	100

Gabateen (2) armaan olii akka mul'isutti qabiyyeewwan kitaaba barataa kutaa 8 keessatti argaman keessaa uffisa ol aanaa kan argate dandeettii dubbisuuti. Innis 364/39.5% ta'uun sadarkaa tokkoffaa yemmuu argatu; sadarkaa lammaffaa ta'uun kan argame dameewwan beekumsa afaanii keessaa seerlugadha; kunis 283/30.69% dha. Itti aanee kan argamu hiika jechootaa 82/8.89% sadarkaa sadaffaarratti kan argamudha. Sadarkaa afraffaa kan ta'e, beekumsa afoolaa 77/8.35% yoo ta'u, itti aanuun kan argamu dandeettii barreessuuti. Innis 69/7.48% ta'uun sadarkaa shanaffaarratti argama. Sadarkaa jahaffaarratti kan kahame faallaa jechootaa 37/4.01% dha. Sadarkaa dhumaarratti kan argamu dandeettii dubbachuu yoo ta'u, inni kun xiyyeeffannoo gad aanaa kan argate 10/1.084% ta'uunii dha. Kana malees dandeettiin dhaggeeffachuu as keessatti kan hin dhiyaanne ta'uu isaa argama. Kanaaf, kitaaba barataa kutaa 8ffaa kana keessatti qabiyyeen xiyyeeffannoo ol aanaa argate dandeettii dubbisuuti. Kunis kitaaba keessatti gaaffiiwwan dhiyaatan 922 (dhibba sagaliifi diigdamilama) keessaa 364/39.5% qabatee argama. Kitaaba kana keessatti xiyyeeffannoo ol aanaan kennamuufi mul'isa.

Haata'u malee, qabiyyeewwan qormaata modeelaa ilaalchisee hanga uffisaa kennameef, kan qabiyyee kitaabaa irraa garaagarummaa niqaba. Tartiibaan yeroo taa'anis, seerlugni 25/41.67% qabachuun tokkoffaa; afoolii 15/25% qabachuun sadarkaa lammaffaa irratti yoo argamu, hiikni jechootaa 10/17% qabachuun sadaffaa irratti uffisa argatee jira. Faallaan jechootaa dubbisuun ammo uffisa walqixa 5/8% argachuun itti aananii kan argaman yammuu ta'u, dubbachuufi dhageeffachuuf xiyyeeffannoon kenname tokkollee hinjiru.

Qabiyyeewwan qormaata biyyoolessaa keessatti dhiyaatan yammuu ilaallus, seerlugni uffisa 26/43.33% argachuun tokkoffaa, afoolii 19/32% qabachuun lammaffaa Ogummaan dubbisuu 10/17% sadaffaa; hiikni jechootaa 8/13% araffaa; faallaan jechootaa 2/3% argachuun dhumarratti yammuu argamu, Ogummaawan dubbachuu, dhaggeeffachuufi barreessuu kana keessatti uffisa hinarganne.

Walumaagalatti, walsimannaa qabiyyeewwan qormaataafi kitaaba barataa ilaalchisee garaagarummaan gabatee 1fi 2 gidduu hinjiru. Kunis, ragaaleefi yaada xiinxalaa armaan olii irraa wanti hubatamu, akkuma gabatee jalqabarratti dhiyaatee rakkoon walsimannaa qabiyyee kitaabaa barataa kutaa 8fi qabiyyeewwan qormaata modeelaafi kan biyyoolessaa bara 2009 gidduu jiraachuu isaati. Rakkooleen mul'atanis, dandeettiiwwan afaanii kitaaba keessatti argaman hunda

qormaata keessatti hammachiisuu dhabuu; fakkeenyaaf dubbachuu, dhaggeeffachuufi barreessuun kitaaba keessatti haa'argaman malee, qormaata modeelaafi kan biyyoolessaa keessa hinjiran. Itti aansuun, qabiyyeen kitaaba keessatti uffisa oolaanaa qabatee jiru, qormaata modeelaa keessattis ta'e, kan biyyoolessaa keessatti gadaanaarra jira. Qabiyyeewwan kitaaba keessatti gadaanaarra jiran immoo, qormaata lamaan keessattuu uffisaan olaanaarra jiru. Kana jechuun faallaa waliiti. Gama biraan immoo, qabiyyeen qormaata modeelaa keessatti uffisa argatee kitaaba keessatti hinargamne jira.

Kanaafuu, akka yaada qoratichaatti gareen qormaata modeelaafi kan biyyoolessaa qopheessu osoo qopheessuutti hinseeniin, qabiyyeewwan kitaaba keessatti argaman sakatta'uun erga xiinxalee booda haala walsimuun qopheessuu qabu. Ta'uu baannaan gama barattootaatiin xiyyeeffannoon kitaaba barataaf kennamu gadaanaa ta'a. Kunimmoo, qabxii isaanii irrattillee dhiibbaa kan geessisudha

4.2.3 Xiinxala Firoommii Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa Kutaa 7fi 8

Kitaaba barataa kana keessatti madda ragaa kana irra deebi'amuun kan barbaachiseef, kitaabota kana lamaan walbira qabuun qabiyyee kamtu xiyyeeffannoo olaanaa /gahee guddaa qaba isa jedhu ilaaluufi. Sababni isaas qormaanni moodeelaas ta'ee qormaanni biyyoolessaa kan bahu kitaaba kanneen irratti xiyyeeffateeti. Yemmu qormaata irratti bahu kun kan kutaa kanaati jedhamee osoo hintaane walitti qabaatti baha. Kanaafuu, kitaabni kun lamaan yemmu walitti dhufan hangam tokko qabiyyeewwaniif xiyyeeffannoo kennan isa jedhu ilaaluufi.

Gabatee 3: Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa Kutaa 7fi 8 Mul'isu

T.L	Qabiyyeewwan	Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa Kutaa 7 ^{ffaa} Keessatti Dhiyaatan		Qabiyyeewwan Kitaaba Barataa Kutaa 8 ^{ffaa} Keessatti Dhiyaatan		Duuchaatti	
		Lakk.	%	Lakk.	%	Lakk.	%
1	Dubbisuu	539	52.3	364	39.5	903	46.24
2	Dubbachuu	5	0.48	10	1.084	15	0.77
3	Dhaggeeffachuu	21	2.04	---	---	21	1.08
4	Barreessuu	48	4.65	69	7.48	117	5.99
5	Seerluga	283	27.44	283	30.69	566	28.98
6	Hiika jechootaa	59	5.72	82	8.89	141	7.22
7	Faallaa jechootaa	16	1.55	37	4.01	53	2.71
8	Afoola	60	5.82	77	8.35	137	7.01
	Ida'ama	1031	100	922	100	1953	100

Akkuma gabatee armaan oliirraa hubachuun danda'ameetti kitaaba barataa kutaa 7ffaafi 8ffaa keessatti qabiyyeen xiyyeeffannoo ol aanaa argate dandeettii dubbisuuti. Inni kunis yemmu lakkoofsaan ilaallamu 903/46.24% kanargate yoo ta'u, kanatti aansuun sadarkaa lammaffaa kanargate damee beekumsaa keessaa seerluga 566/28.98% dha. Sadarkaa sadaffarratti kan argamu hiika jechootaa 141/7.22% dha. Kanattiaanee, sadarkaa afraffaarra kan jiru beekumsa afoolaa 137/7.01% yoo ta'u, , sadarkaa shanaffarratti kan argamu dandeettii barreessuu 117/5.99% dha. Sadarkaa jahaffaa irratti kanargamu faallaa jechootaa 53/2.71% yoo ta'u, sadarkaa torbaffarratti kan argamu dandeetti dhaggeeffachuu 21/1.08% dha. Inni sadarkaa dhumaa dandeettii dabbachuuti. Innis 15/0.77% dha. Kunis kitaabilee barataa kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} keessatti qabiyyeen xiyyeeffannoo ol aanaa argate dandeettii dubbisuu yoo ta'u, innis gaaffiiwwan dhiyaatan 1953 (kuma tokkoofi dhibba sagaliif shantamii sadii) keessaa gaaffiiwwan 903/46.24% qabiyyee kana keessatti uwwifamuun isaa irra caalaatti dandeettiiwwaniifi damee beekumsaa kan ta'an keessaa dandeettiin dubbisuu uwwisa bal'aa argachuu isaa agarsiisa. Kana malees, dandeettiin dhaggeeffachuu kitaaba barataa kutaa 8ffaa kana keessatti hammatamee kan hinjirre ta'uu isaa agarsiisa.

Dandeettiiwwan afaanii tokko tokkoon isaanii addaan baasnee yeroo ilaalu garuu, bakkatti garaagarummaa agarsiisan niqabu. Tokkoffaa, kitaaba barataa kutaa 7 keessatti dandeettiin dhaggeeffachuu harka 21/2.04% uffisa argatee jiru, kitaaba barataa kutaa 8 keessatti guutummaatti xiyyeeffannoon kennameefii hinjiru. Lammaffaa irratti, sadarkaan xiyyeeffannoo dandeettiiwwan afaaniif kitaaba barataa kutaa 7fi 8f kenname waldarba. Kutaa 7 keessatti dandeettiin dubbisuu, seerlugni, afoolli, hiikni jechootaa, barreessuun, dhaggeeffachuun, faallaan jechootaafi dubbachuun haala uffisa isaaniin sadarkaa 1-8 walduraa duubaan sadarkaa argatanii jiru. Haata'u malee, kitaaba barataa kutaa 8 keessatti haaluma walfakkaatuun, dubbisuufi seerlugni tokkoffaafi lammaffaa irratti haa'argaman malee, hiikni jechootaa sadaffarratti, afoolli araffaa, barreessuun haaluma walfakkaatuun shanaffaa, faallaan jechootaa jahaffaa, dubbachuun toorbaffaafi dhaggeeffachuun uffisa hinarganne. Dhumarrattis, dandeettiiwwan kitaaba barataa kutaa 7fi 8 keessatti haala walfakkaatuun argaman yeroo ilaallu, kutaa 7 gara 8tti dagaaginni ogummaalee nijira.

4.2.4. Qormaata Moodeelaa

Qabiyyeen barnootaa qormaata moodeelaa kana keessatti argamu dameewwan dandeettii afaaniifi dameewwan beekumsaatti ramadamaniiru. Dandeettii afaanii keessaa dubbisuu qofatu jira. Dandeettiiwwan hafan (dubbachuu, dhageeffachuufi barreessuun) qormaata kana keessatti hin hammatamne.

Dameewwan beekumsaa seerluga yoo ilaalle matadureewwan adda addaa of keessatti qabate jira. Isaanis seera barreeffama afaan oromoo irratti hundaa’uun filannoo dhiyaatateef deebii sirrii filadhu, Haala gaafatamteen deebii sirrii filadhu, seerlugarratti hundaa’anii dhiyaataniif deebii sirrii filadhu deebisi kan jedhaniidha.

Qabiyyee afoolaa ilaalchisee mata dureewwan dhiyaatan: jechamoota kennamaniif hiika sirrii filadhu, mammaaksotaaf deebii sirrii ta’e filadhu, hiibboowwan dhiyaataniif deebii sirrii filachuu kan jedhan yoo ta’u, hiika jechootaa irratti hundaa’uun mata dureewwan dhiyaatan: hiika jechoota kennaman filadhu kan jedhuufi qabiyyee faallaa jechootaa ilaalchisuun: faallaa jechoota dhiyaataniif filadhu kan jedhuudha.

Gabatee 4: Qormaanni Moodeelaa Bara 2009 Qabiyyeewwaniifi Gaaffiiwwan Of Keessatti Hammate.

T.L	Qabiyyeewwan	Baay’ina gaaffiiwwan dhiyaatan	
		Lakk.	%
1	Dubbisuu	5	8.33
2	Seerluga	25	41.67
3	Hiika jechootaa	10	16.67
4	Faallaa jechootaa	5	8.33
5	Afoola	15	25
	Ida’ama	60	100

Gabatee armaan olii kanarratti hundaa’uun qabiyyeen barnootaa xiyyeeffannoo olaanaa argate yemmu ilaallu, dameewwan beekumsaa keessaa seerlugadha. Innis 25/41.67% ta’uun sadarkaa tokkoffaarratti kan argamu yoo ta’u, sadarkaa lammaffaarra kan jiru afoola 15/25% dha. Kanatti aanuun sadarkaa sadaffaarratti hiika jechootaa 10/16.67% kanqabate yoo ta’u, dubbisuu 5/8.33% fi faallaa jechootaa 5/8.33% walqixa argachuun sadarkaa dhumaarra kahamanii jiru.

Haaluma ibsameen qabiyyee qormaata moodeelaa kana yoo ilaalle, xiyyeeffannoo ol aanaa kantaasifame seerlugaafi. Kunis gaaffiiwwan waliigalaa dhiyaate 60 keessaa gaaffiiwwan 25/41.67% kandhiyaatan ta'uu nihubatama.

4.2.5 Qormaata Biyyooleessaa

Qormaanni biyyooleessaa madda ragaa yoo ta'u, qorannoon kunis xiyyeeffannoon isaa qabiyyeen qormaata biyyooleessaa hangam tokko kitaaba barataafi qormaata moodeelaa wajjiin waliin firoommii qaba kanjedhudha. Kanaafuu hangam tokko akka firoommii waliin akka qaban beekuuf qabiyyee keessatti argamu qaacceessuun barbaachisaadha. Qabiyyeewwan kunneenis dandeettiiwwan afaanii keessaa dubbisuu qofa irratti kanxiyyeeffatu yoo ta'u, kanhafan (dubbachuu, dhageeffachuufi barreessuu) qormaata kana irratti hinbaane.

Dameewwan beekumsaa kanta'an seerluga, hiika jechootaa, faallaa jechootaafi afoola kanhammate yoo ta'u, kitaaba keessatti gaaffileen dhiyaatan kan qormaata keessatti dhiyaatan yoo jiraataniyyuu kan kitaaba keessatti dhiyaataniifi qormaata keessatti hammataman kanwalhinginnedha.

Qabiyyee dubbisuu keessatti matadureewwan hammataman: Dubbisa armaan gadiirratti hundaa'uun deebii sirrii ta'e filadhu, Qabiyyee seerluga ilaalchisee seera afaanii hordofuun deebii siirrii filadhu, jechoota jala sararaman irratti hundaa'uun deebii sirrii filadhu, sirna tuqaaleefi walqabsiistota irratti hundaa'uun deebii sirrii filadhudha.

Qabiyyee afoolaa kanilaallatu jechoota ykn gaaleewwan mammaaksota hin xumoramne xumuruu danda'an filadhu, yaada ykn ergaa mammaaksota dhiyaatanii ta'uu danda'u filadhu, yaada mammaaksota dhiyaate waliin hin deemne filadhu, hiibboo irratti hundaa'uun deebii sirrii filadhu, hiibboowwan gaafatamaniif deebii filadhu, yaada jechamoota jala sararamanii bakka bu'an filadhu kan jedhudha. Qabiyyee kana walitti qabuun gabatee asiin gadiirratti lakkoofsaafi dhibbeentaan kahamee jira.

Gabatee 5: Qormaanni Biyyooleessaa Bara2009 Qabiyyeewwaniifi Gaaffiiwwan Barnootaa of Keessatti Hammate

T.L	Qabiyyeewwan	Baay'ina gaaffiiwwan dhiyaatan	
		Lakk.	%
1	Dubbisuu	10	16.67
5	Seerluga	26	43.33
6	Hiika jechootaa	3	5
7	Faallaa jechootaa	2	3.33
8	Afoola	19	31.67
	Ida'ama	60	100

Gabatee olii kanarraa hubachuun akka danda'ameetti qabiyyeen xiyyeeffannoo ol aanaa argate seerlugadha. Innis 26/43.33% uwwisa argachuun sadarkaa tokkooffaa qabatee jira. Sadarkaa lammaffarratti kan argamu qabiyyee beekumsa afoolaa yoo ta'u, innis 19/31.67% qabatee argame jira. Itti aanee sadarkaa sadaffaa kanqabate dandeettii dubbisuudha. Kunis 10/16.67% dha. Sadarkaa shanaffaa qabatee kan jiru hiika jechootaa 3/5% yoo ta'u, Sadarkaa dhumaarra kanjiru faallaa jechootaatti, innis 2/3.33% qabachuuni.

Qaacceessa kanarraa akka hubatameetti xiyyeeffannoo ol aanaa kanargate seerlugadha. Innis gaaffiiwwan dhiyaatan 60(Jaatama) keessaa 26/43.33% uwwisuun ta'uu nihubatama.

Kanatti aansuun qormaata moodeelaa bara2009 qophaa'anii dhiyaatan qabiyyee kitaabilee barataa kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} wajjiin firoommii qabiyyee qabaachuu ilaaluuf yaalameera.

4.2.6 Xiinxala Firoommii Qabiyyee Kitaaba Barataa Kutaa 7 fi 8 Qormaata Moodeelaa Bara 2009 Wajjin Qabu

Kana dura gabatee 3 jalatti kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} keessatti qabiyyee barnoota afaanii maal maal akka qabatan ilaaluuf carraaqqiin taasifamee jira. Qabiyyeen barnoota afaanis dubbisuu, dubbachuu, dhageeffachuu, barreessuu, seerluga, hiika jechootaa, faallaa jechootaafi afoola akka ta'an adda bayeera. Kun kitaaba barataa keessatti kan argamu yoo ta'u, qormaata moodeelaa qophaa'an keessatti immoo qabiyyee akkam akkamii akka qabatan gabatee 4 jalatti ibsamaniiru. Gochi itti aanu lamaan isaanii innis kitaaba barataafi qormaata moodeelaa gidduu firoommiifi garaagarummaa qabiyyee jiru xiinxaluudha. Kana gochuuf akka mijatuuf kitaaba barataa keessatti qabiyyee dhiyaataniifi qormaata moodeelaa keessatti qabiyyee dhiyaatan ni'ibsan jedhamanii gaaffiiwwan dhiyaatan firoommiifi garaagarummaa qabachuu isaanii

ilaaluun barbaachisaadha. Kanaaf kitaaba barataafi qormaata moodeelaa kanqabate qabiyyee barnoota afaanii lakkoofsaafi dhibbeentaan akka itti aanutti dhiyaateera.

Gabatee 6: Qabiyyeewwanfi Gaaffiiwwan kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} fi Qormaata Moodeelaa walbira qabuun yemmu ilaalaman.

T.L	Qabiyyeewwan	Kutaa 7 ^{ffaa} fi 8 ^{ffaa} keessatti baay'ina gaaffiiwwanii		Baay'ina gaaffiiwwan Qormaata Moodeelaa	
		Lakk.	%	Lakk.	%
1	Dubbisuu	903	46.24	5	8.33
2	Dubbachuu	15	0.77	----	----
3	Dhaggeeffachuu	21	1.08	----	----
4	Barreessuu	117	5.99	----	----
5	Seerluga	566	28.98	25	41.67
6	Hiika jechootaa	141	7.22	10	16.67
7	Faallaa jechootaa	53	2.71	5	8.33
8	Afoola	137	7.01	15	25
	Ida'ama	1953	100	60	100

Odeeffannoo gabatee dhiyaate irratti bu'uureeffachuun qabiyyee barnoota afaanii tokko tokkoon kitaaba barataafi qormaata moodeelaa irratti firoommii hangam akka qaban akka armaan gadiitti agarsiisuun danda'ameera.

Dandeettiin dubbisuu kitaaba barataarratti qabiyyeewwan waliigalaa kahaman keessaa 903/46.24% uwwisuun garaagarummaa hedduun tokkooffaarratti kanargamu yoo ta'u, qormaata moodeelaa dhiyaate keessatti immoo 5/8.33% ta'uun sadarkaa sadaffaarratti argama. Kun kanagarsiisu qabiyyeen dubbisuu uwwisa kitaaba barataarratti kennameefi qormaata moodeelaarratti kenname gidduu garaagarummaan jiraachuu isaarraa kanka'e, walsimanaan isaa amanamummaa hin qabu. Dandeettii dubbachuu, dhageeffachuufi barreessuu ilaalchisee kitaaba barataarratti 15/0.77%, 21/1.08% fi 117/5.99% uwwisuun sadarkaa saddettaffaa, torbaffaaafi shanaffaa ta'uun tartiibaan kan jiran ta'anis; qormaata moodeelaa qophaa'ee dhiyaate irratti garuu uwwisa akka hin kennamneef ilaalamuun danda'ameera. Qabiyyee kanneen ilaalchisee qormaanni kitaaba wajjiin firoommii tokko illee kanhinqabne ta'uu ilaaluun danda'ameera.

Seerluga ilaalchisee kitaaba barataarratti 566/28.98% uwwisuun dubbisuutti aanee sadarkaa lammaffaarratti kanargamu yoo ta'u, qormaata moodeelaa qophaa'ee dhiyaate irratti 25/41.67% uwwisuun sadarkaa tokkoffaarratti argama. Qabiyyeen kana keessatti kitaabni barataa qormaata

moodeelaa wajjiin hanga tokko walsimanaa qabaatus, guutumaan guututti firoommii qaba jechuun hin danda'amu.

Qabiyyee hiika jechootaa yoo ilaalle kitaaba barataarratti uwwisa 141/7.22% qabachuun sadarkaa sadaffaa irratti kan argamuudha.Qabiyyee qormaata moodeelaa dhiyaate irratti yoo ilaallamu 10/16.67% argachuudhaan innis sadaffaarratti argama.Qabiyyee kanaan kitaabni barataa qormaata moodeelaa wajjiin walsimate hin jiru.Xiyyeeffannoo olaanaa kankenameef qormaata moodeelaa keessatti yoo ta'u, kitaaba barataa keessatti xiyyeeffannoo gadi aanaatu kenameef. Kanaafuu amansiisummaan isa hanqina qaba.

Qabiyyeen faallaa jechootaan walqabate kitaaba barataarratti uwwisa 53/2.71% qabachuun sadarkaa jahaffaa irratti argama.Qormaata moodeelaa keessatti immoo uwwisa 5/8.33% argachuun sadarkaa araffaarratti argama.Qabiyyee kana kitaaba barataa qormaata moodeelaa wajjin walmaddii qabnee yoo ilaallu walsimanaa qaba jechuun hin danda'amu.

Asirratti xiyyeeffannoo olaanaa kan argate qormaata moodeelaa keessatti yoo ta'u,kitaaba barataa keessatti xiyyeeffannoo gadi aanaatu laatameefi.Kanaafiyyuu,firoommiin isaanii hanqina qaba jechuudha.

Qabiyyeen afoolaa kitaaba barataa keessatti uwwisa 137/7.01% argachuun sadarkaa araffaarra jira.Qormaata moodeelaa dhiyaate keessatti immoo uwwisa 15/25%tiin sadarkaa lammaffaarratti argama.Kanarraa ka'uun yoo ilaalle qabiyyeen kitaaba barataa qormaata moodeelaa keessatti dhiyaate hanga tokko firoommii qabaatuyyuu guutummaa guututti kan walhinsimne ta'uu isaa ilaalameera.

Gubbaarratti kanibsaman qabiyyeen dubbisuu,seerluga, hiika jechootaa,faallaa jechootaafi afoola ilaalchisee, qabiyyeen barnootaa qormaata qophaa'an keessatti hangam tokko bakka bu'anii jiru? Kan jedhu yoo ilaallame qabiyyeen kunniin kitaabilee barataafi qormaata moodeelaa irra jiraatullee walgitiinsa qaba jechuun hin danda'amu.Sababni isaas, qabiyyeen barnootaa tokko tokko kitaaba barataa irratti uwwisa bal'aa kanqaban yoo ta'u qormaata moodeelaa keessatti uwwisni isaa gadi aanaadha.Akkasumas, qormaata moodeelaa keessatti qabiyyee keessaa gaaffiiwwan heddu kanbahu yoo ta'u, kitaaba barataa keessatti uwwisni isaa dhiphaa dha.

Kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} keessatti qabiyyeen dubbisuu boqonnaalee hunda keessatti kan jiruufi isa jalatti gaaffiiwwan shaakala dubbisa duraa, shaakala yeroo dubbisuufi shaakala dubbisa boodaa jechuun kan kahaman ta'uufi shaakala kanneen keessatti gaaffiiwwan garagaraa kan jiraniidha. Fakkeenyaaf, jechootaaf hiika kennuu, jechoota iddoo duwwaatti guutuu, walaloo dubbisuun deebii kennuu, xalayaa dubbisuun deebii kennuu kan jedhan faa yoo ta'u, gosti gaaffiiwwan kanaa boqonnaa heddu keessatti argama. Haata'u malee, qormaata moodeelaa kessatti gonkumaa hin tuqamne. Kitaaba barataa keessatti qabiyyeen dubbisuu bal'aa yoo ta'u qormaata moodeelaa keessatti gaaffiiwwan 5/8.33% qofa kandhiyaateefi innis qabiyyee gaaffiiwwan dubbisa keessaa bahan dubbisa dhiyaate irratti hunda'uun gaaffilee dhiyaataniif deebii sirrii ta'e fildhu kanjedhu qofa.

Karaa biraatiin qabiyyee seerlugaa ta'ee kitaaba barataarra jiru qormaata moodeelaa keessatti hintuqamne jiru. Fakkeenyaaf, gaalee, sababaafi bu'aa, yaada haqaafi dhuunfaa, ciroo, gochimaafi gochibsoota dha. Isaan kunneen, gonkumaa qormaata moodeelaa keessatti kan hindhiyaanneedha. Kanaafuu kitaaba barataafi qormaanni moodeelaa walsimannaa qaba jechuun hindanda'amu.

Haaluma ibsameen sakatta'a sanadarraa akka argameetti kitaaba barataarratti xiyyeeffannoo ol aanaa kankenameef dandeettii dubbisuu yoo ta'u, qormaata moodeelaa keessatti garuu dameewwan beekumsaa keessaa seerlugaafi, Karaa biraatiin kitaaba barataarratti qabiyyeewwan jiran: dandeetti dubbachuu, dhageeffachuufi barreessu qormaata moodeelaarratti hinbaane. Kanarraa ka'uun qabiyyeen kitaaba barataafi qormaanni moodeelaa firoommii qabiyyee niqaban jechuun nama rakkisa.

4.2.7 Xiinxala Firoommii Qabiyyee Kitaabilee Barataa Kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} Qormaata Biyyooleessaa Bara 2009 Wajjiin Qabu

Gabatee 3 jalatti kitaabilee barataa Afaan Oromoo kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} keessatti qabiyyeewwan barnootaa argaman ilaaluuf yaalameera. Qabiyyeen barnoota afaanis: dandeettii dubbisuu, dubbachuu, dhageeffachuu, barreessuu, seerluga, hiika jechootaa, faallaa jechootaafi afooladha. Qormaata biyyooleessaa bara 2009 qophaa'anii dhiyaatan keessatti qabiyyeewwan barnootaa argaman immoo gabatee 5 jalatti dhiyaateera. Gochi itti aanu kitaabilee barataafi qormaata biyyooleessaa gidduu firoommii jiru sakatta'uudha. Kana waan ta'eef, qormaata qophaa'anii kennaman keessatti qabiyyeen barnootaa dhiyaatan kitaabilee barataa keessatti gaaffiiwwan

dhiyaatan wajjiin firoommii isaanii ilaaluun barbaachisaa waan ta'eef gabatee armaan gadiirratti dhiyeessuun danda'ameera.

Gabatee 7: Xiinxala Qabiyyeewwaniifi Gaaffiiwwan Kitaaba Barataa Kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} fi Qormaata Biyyooleessaa

T.L	Qabiyyeewwan	Kutaa 7 ^{ffaa} fi 8 ^{ffaa} keessatti baay'ina gaaffiiwwanii		Baay'ina gaaffiiwwan Qormaata Biyyooleessaa	
		Lakk.	%	Lakk.	%
1	Dubbisuu	903	46.24	10	16.67
2	Dubbachuu	15	0.77	---	---
3	Dhageeffachuu	21	1.08	---	---
4	Barreessuu	117	5.99	---	---
5	Seerluga	566	28.98	26	43.33
6	Hiika jechootaa	141	7.22	3	5
7	Faallaa jechootaa	53	2.71	2	3.33
8	Afoola	137	7.01	19	31.67
	Ida'ama	1953	100	60	100

Odeeffannoo gabatee irratti ibsame irraa ka'uun qabiyyee barnootaa kitaaba barataafi qormaata biyyooleessaa firoommii qaban tokko tokkoon akka armaan gadiitti ibsameera.

Dandeettii dubbisuu kitaaba barataa irratti sadarkaa tokkoffaan qabiyyee barnootaa xiyyeeffannoo argatedha. Kunis, qabiyyee kitaabaa kahaman keessaa 903/46.24% uwwise argama. Qormaata biyyooleessaa qophaa'e dhiyaate keessatti immoo, 10/16.67% qabachuun sadarkaa lammaffarratti argama. Qabiyyee dandeettii dubbisuu ilaalchisee hanga tokko firoommii kan qaban ta'anis bakka bu'insaafi walgitiinsa qaban jechuun hindandeessisu. Sababni isaas kitaaba barataa kutaa kanneen keessatti dubbisni dig-damii afuri kanjiraniifi isa jalatti gaaffiiwwan 903 kanqabataniidha. Kanarraa ka'uun, dandeettii dubbisuu jalatti gaaffiiwwan qormaata biyyooleessaa keessatti dhiyaatan gahaadha jechuun nama rakkisa.

Dandeettiiwwan dubbachuu, dhageeffachuufi barreessuu kitaaba barataarratti 15/0.77%, 21/1.08% fi 117/5.99% ta'uun uwwisa kan argataniifi sadarkaa sadeettaffaa, torbaffaafi shanaffaa qabatani jiru. Haata'u malee, qormaata biyyooleessaa irratti qabiyyeen kun gonkumaa uwwisa

kan hinarganne ta'uu ilaallameera. Kanaafuu, qabiyyee kanneeniin kitaabni barataafi qormaanni biyyooleessaa wajjiniin firoommii kanhinqabne ta'uu hubachuun danda'aameera.

Qabiyyee seerlugaa ilaalchisee kitaaba barataa irratti dandeettii dubbisuutti aanee sadarkaa lammaffaa qabachuun uwwisa 566/28.98% argate jira. Qormaata biyyooleessaa keessatti uwwisa 26/43.33% qabatee sadarkaa tokkoffaarratti xiyyeeffannoo ol aanaa argate jira. Qabiyyee kana keessatti qormaanni kitaaba barataa wajjiin hanga tokko walsimate jira. Gaaffiiwwan kun bakka bu'insaa, walgitaa ta'uufi ta'uu dhabuu mirkaneeffachuuf sakatta'a godhameen qabiyyeen barnootaa tokko tokko kitaaba barataa irratti uwwisa bal'aa argatanii qormaata biyyooleessaa irratti immoo gonkumaa kan hin tuqamne jiraachuu ilaallameera. Akkasumas kitaaba barataarratti qabiyye jiru kan qormaata irratti hintuqamne jira. Isaanis: qabiyyee sababaafi bu'aa, yaada haqaafi dhuunfaa, jechoota horsiisuu (dhalatoo), ciroo, gaalee, gochimaafi qubee bakka waljijjiiruun hiika biraa argachuudha.

Kanarraa ka'uun qabiyyeen seerlugaa kitaabilee barataa qormaata biyyooleessaa irra jiraatus firoommiin isaanii guutumaan guutuutti jira jechuun hindanda'amu.

Hiikni jechootaa kitaaba barataarratti uwwisa 141/7.22% qabachuun sadarkaa sadaffaarratti kan argamu yoo ta'u, qormaata biyyooleessaarratti 3/5% uwwisuun dhumaarratti arfaffaarratti argama. Qabiyyeen kun kitaaba barataafi qormaata biyyooleessaa irra jiraatu illee firoommii isaa amansiisummaa hinqabu. Sababni isaas walgitiinsa kan hinqabne ta'udha. Qormaata biyyooleessaa irratti xiyyeeffannoo gadi aanaa kanargate yoo ta'u, kitaaba barataarratti garuu ol aanaa dha.

Qabiyyeen faallaa jechootaa kitaaba barataa keessatti 53/2.71% uwwisuun sadarkaa jahaffaarratti yoo argamu, Qormaata biyyooleessaarratti 2/3.33% uwwisuun sadarkaa shanaffaarratti argama. Qabiyyeen kun kitaaba barataafi Qormaata biyyooleessaa irratti argamuyyuu firoommiin isaan qaban walgitiinsa hin qabu. Qabiyyeen kun qormaata biyyooleessaa irratti olaanaa ta'uyyuu, kitaaba barataarratti gadi aanaadha.

Qabiyyee afoolaa ilaalchisee kitaaba barataa keessatti 137/7.01% uwwisuun sadarkaa arfaffaarra kan jiru yoo ta'u,qormaata biyyooleessaa irratti 19/31.67% ta'uun sadarkaa lammaffaarratti argama.Kanarraa ka'uun firoommii isaa yoo madaalle hanga tokko ni qaba.

Walumaagalatti kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa wajjiin walbira qabuun yemmuu ilaalamu, qabiyyeen tokko tokko kitaaba barataarratti kahamee qormaata moodeelaafi biyyooleessaarratti gonkumaa kanhinjirre argina. Isaanis: dandeettii dubbachuu, dhageeffachuufi barreessudha.Qabiyyeen kunniin kitaabni barataa qormaata moodeelaa fi biyyooleessaa wajjiin firoommii gonkumaa hinqaban. Karaabiraatiin qabiyyeen qormaata moodeelaafi biyyooleessaarra jiru kitaaba barataarra kanhinjirre jira.Qabiyyee seera loojikii,waa'ee asoosamaa,caasaa himaa keessatti dhimma mathima,anithimafigochimaan walqabatudha

Gama qabiyyee dandeettii dubbisuu, seerluga, hiika jechootaa,faallaa jechootaa fi afoolaa yoo ilaalle, kitaaba barataa, qormaata moodeelaafi biyyooleessaarra kanjiran yoo ta'u firoommii isaa garuu bakka bu'insa, walgitiinsafi amanamummaa kan hinqabnedha. Fakkeenya fudhannee yoo ilaalle kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} irratti qabiyyeen xiyyeeffannoo ol aanaa kennameef dandeettii dubbisuuti.Qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa keessatti xiyyeeffannoo olaanaa kanargate immoo qabiyyee seerlugaati.

4.2.8. Xiinxala Firoommii Qabiyyee Qormaata Moodeelaa Bara2009fi Qormaata Biyyooleessaa Bara 2009 Wajjiin Qabu

Gabatee 8:Qabiyyee Qormaata Moodeelaa Bara2009fi Qormaata Biyyooleessaa Bara 2009 Wajjiin Qabu

T.L	Qabiyyeewwan	Baay'ina gaaffiiwwan Qormaata Moodeelaa		Baay'ina gaaffiiwwan Qormaata Biyyooleessaa	
		Lakk.	%	Lakk.	%
1	Dubbisuu	5	8.33	10	16.67
2	Seerluga	25	41.67	26	43.33
3	Hiika jechootaa	10	16.67	3	5
4	Faallaa jechootaa	5	8.33	2	3.33
5	Afoola	15	25	19	31.67
	Ida'ama	60	100	60	100

Odeeffannoo gabatee armaan oliirratti hundaa'uun qabiyyeen qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa wajjiin firoommii qabaachuu isaanii akka armaan gadiitti ilaaluuf yaaliin godhameera.

Qabiyyeen dandeettii dubbisuu ilaalchisee qormaata moodeelaa keessatti 5/8.33% uwwisuun sadarkaa sadaffaa kan argate yoo ta'u, qormaata biyyooleessaa keessatti sadarkaa sadaffaan uwwisa 10/16.67% qabate jira. Qabiyyee kana yemmu ilaallu qormaata biyyooleessaa irratti xiyyeeffannoo ol aanaa kan argate dha. Qormaata moodeelaarratti immoo gadi aanaa ta'uu agarsiisa. Karaa biraatiin qormaata moodeelaa irratti mata dureen dhiyaate dubbisa gadtii dhiyaateirratti hundaa'uun deebii sirrii ta'e fildhu kan jedhu yoo ta'u, qormaata biyyooleessaa keessattis, dubbisa armaan gadiirratti hundaa'uun deebii sirrii ta'e filadhu kanjedha. Kanarraa ka'uun qabiyyeen dandeettii dubbisuu qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa keessatti dhiyaate firoommii waliin yoo qabaataniyyuu baayyinni gaaffilee qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa irratti dhiyaatan walgitinsa hinqaban. Kanaafuu, lachuurrattu uwwisni jiraatus bakka bu'insaafi walgitiinsa hin qaban.

Dandeettiiwwan afaanii hafan (dubbachuu, dhageeffachuufi barreessuu) qormaata moodeelaafi biyyooleessaa irra illee hinjiran. Kanaaf qormaanni kunniin dandeettiiwwan kanneeniin uwwisa kennuufi dhabuun firoommii qabaachuu agarsiisa.

Qabiyyee seerlugaa qormaata moodeelaa keessatti uwwisa 25/41.67% argachuun sadarkaa tokkoffaarratti xiyyeeffannoo ol aanaa kanargate yoo ta'u, qormaata biyyooleessaa keessatti 26/43.33% uwwisuun sadarkaa tokkoffaarra jira. Qabiyyeen kana irratti qormaata moodeelaa qormaata biyyooleessaa wajjiin firoommii harka irra caaluu qabu. Haata'u malee, walgitiinsa irratti xinnoo nihafa. Qormaata moodeelaa keessatti gaaffiiwwan dhiyaatan 60 keessaa seerlugini 25 yoota'u, qormaata biyyooleessaa keessatti gaaffiiwwan dhiyaatan 60 keessaa 26 dha. Lakkoofsa kanneen gidduu garaa garummaatu jira. Akkasumas, qabiyyee seerlugaa ta'ee, qormaata moodeelaarratti bahe qormaata biyyooleessaarratti hinbaane jiru. Isaanis, Seera loojikii, jechoota tartiibessuu, adda addummaa jechaa, firoomseefi tishoo yoo ta'an, kanneen qormaata biyyooleessaarra jiraatee qormaata moodeelaarra hinjirre jiru. Isaanis maqibsii, yaada hima waliin deemanfi qubee dachaadha. Kanaaf, firoommii guutummaan guutuutti qaban jechuu hindanda'amu.

Qabiyyee hiika jechootaa yoo ilaalle, qormaata moodeelaarratti uwwisa 10/16.67% argachuun sadarkaa afraffaarra jira. Faallaan jechootaa qormaata moodeelaarratti 5/8.33% argachuun sadarkaa dhumaarratti argama. Qormaata biyyooleessaarratti hiikni jechootaa 3/5% uwwisuun sadarkaa afraffaarratti argama. Faallaan jechootaa qormaata biyyooleessaa keessatti 2/3.33% uwwisuun sadarkaa shanaffaa argatee jira. Qabiyyee kanaan qormaanni moodeelaafi biyyooleessaa firoommii guutummaan guututti qabu jechuun rakkisaadha.

Qabiyyee afoolaa ilaalchisee, qormaata moodeelaa keessatti 15/25% uwwisuun seerlugaatti aanee sadarkaa lammaffaa yemmu qabatu, qormaata biyyooleessaarratti 19/31.67% uwwisuun sadarkaa lammaffaarra jira. Qabiyyee kanaan sadarkaan irra jiran garaagarummaa qabaatus baay'ina gaaffiiwwaniin kana keessatti dhiyaatanii kan guutummaan guutuutti walhinsimate jechuun nidanda'ama.

Walumaagalatti firoommii qabiyyee qormaata moodeelaa qormaata biyyooleessaa wajjiin qaban yemmu ilaallamu, qabiyyeen hedduun guutummaan guututti kan walhinsimnee dha. Qabiyyeen Qormaata moodeelaas ta'e qormaata biyyooleessaa yoo ilaalle firoommiin isaa walgitiinsa hinqabu. Qabiyyeen seerlugaafi afoolli irra caalaatti kanwalsimatu ta'uu beekameera. Akkasumas, dandeettii dubbachuu, dhageeffachuufi barreessuu qormaata lachuurrattu gonkuma kan hindhiyaanee dha.

Boqonnaa Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaada Furmaataa

Ragaawwan qormaata moodeelaafi biyyoolessaa kutaa 8^{ffaa} bara 2009fi kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 irraa funaannaman boqonnaa afur keessatti qaacceeffamanii jiru. Boqonnaan kun immoo cuunfaa, argannoofi bu'aa argannoo qorannichaa irraatti hundaa'uun qaama dhimmi ilaaluuf, yaada furmaataa haala raawwii qorannichaa jajjabeessa jedhameetu walduraa duubaan dhiyaate.

5.1 Cuunfaa Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa akkuma boqonnaa tokko keessatti ka'e firoommii qabiyyee qormaata moodeelaa, qormaata biyyoolessaa kutaa 8^{ffaa}fi kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 7fi 8 xiinxaluudha. Qormaanni moodeelaafibiyyoolessaa Afaan Oromoo qabiyyee kitaabilee barataa Afaan Oromoo wajjiin firoommii hangam tokko akka qaban sakatta'uu, qormaata biyyoolessaafi moodeelaa keessatti qabiyyeen barnootaa hammataman kallatti uwwisa kitaabilee barataa wajjiin walbira qabame yoo ilaallamu, walsimannaa qaban moo walsimannaa hinqabu kan jedhu ilaaluun ibsuu, qabiyyeen kitaabilee barataa Afaan Oromoon alatti gaaffiiwwan qormaata moodeelaafi qormaata biyyoolessaa Afaan Oromoo keessatti bahan jiran moo hinjiran? kan jedhu eeruufi qabiyyeen qormaataa moodeelaarratti bahan qormaata biyyoolessaa wajjiin walsimannaafi garaagarummaa qaban adda baasuun agarsiisuu kan jedhan qabiyyeewwan gooree qabatanii jiru.

Haaluma kanaan, gaaffileen bu'uuraa qorannoon kun kaasee deebii barbaadeef: qabiyyeen kitaabilee barataa Afaan Oromoofi qormaata moodeelaa kuraa 8^{ffaa} bara 2009 firoommii qabaa? qabiyyeen kitaabilee barataa Afaan Oromoofi qormaanni biyyoolessaa kutaa 8^{ffaa} bara 2009 waliin firoommii qabaa? Qormaata moodeelaa kutaa 8^{ffaa}fi qormaata biyyoolessaa kutaa 8^{ffaa} bara 2009 waliin deemuu? Qormaanni kun lamaan qabiyyee kitaaba Afaan Oromoo wajjiin hangam walsimata? Qabiyyeen kitaabaa wajjiin kanfiroommii hinqabne hammami? Gamagama gahumsa qophii qormaataa fayyadamanii iruu? Kan jedhu ture.

Qorataan qorannoo kana galmaan gahuuf malli ragaa ittiin funaane inni ijoon sakatta'insa dokumentiitti fayyadamuun odeeffannoo barbaachisoo ta'an walitti qabachuu danda'ee jira. Adeemsa ragaawwan walitti qabachuu, mala iddattoo kaayyoo xiyyeeffate filachuun, hojiirra oolche yoo ta'u, kunis bara 2009 Biiroo Barnoota Oromiyaan qophaa'ee qormaata moodeelaa

kenname, bara2009 dhaabbata qormaataan qophaa'ee qormaata biyyooleessaa kenname, kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa}fi 8^{ffaa} irraa ragaawwan argaman akka madda ragaa garaagaraatti walitti qabaman fayyadameera.

Ragaawwan maddoota garagaraarra argaman kanneen irraa walitti qabaman kana qaacceessuuf, mala qorannoo makaatti (akkamtaafi hammamtaa) itti dhimma bahame jira.

Madda ragaawwan irraa odeeffannoon argame ergaa gabateewwan keessatti kahameen booda lakkoofsaafi dhibbeentaan tarreeffamee jira.Kanaaf firoommii qabiyyeen qormaata moodeelaa, qormaata biyyooleessaafi kitaaba barataa Afaan Oromoo bara 2009 wajjiin firoommii qabu ilaalchisee bu'aan qorannoorraa dimshaashaan argame akka armaan gadiitti walitti qaban kahuun nidanda'ameera.

Waa'ee qabiyyee kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa}fi 8^{ffaa}Afaan Oromoo ilaalchisee, odeeffannoon ragaalee irraa argame qaacceeffame jira.Kunis: Kitaaba kutaa 7^{ffaa}fi 8^{ffaa} keessatti qabiyyeen xiyyeeffannoo olaanaa argate dandeetti dubbisuu yoo ta'u, innis gaaffiiwwan dhiyaatan 1953(kuma tokkoofi dhibbasagaliif shantamii sadii) keessaa gaaffiiwwan 903/46.24% qabiyyee kana keessatti uwwifamuun isaa irra caalaatti dandeettiiwwaniifi damee beekumsaa kan ta'an keessaa dandeettiin dubbisuu uwwisa bal'aa argachuu isaa agarsiisa.

Waa'ee qabiyyee qormaata moodeelaa Afaan Oromoo kutaa 8^{ffaa} bara 2009 ilaalchisee odeeffannoon ragaalee qormaataa irraa argame qaacceffame jira.Kunis:

Qabiyyeeqormaata moodeelaa yoo ilaalle xiyyeeffannoo olaanaa kantaasifameef seerlugaa.Kunis, gaaffiiwwan waliigalaa dhiyaate 60 keessaa gaaffiiwwan 25/41.67% kandhiyaate ta'uu nihubatama.

Waa'ee qabiyyee qormaata biyyooleessaa Afaan Oromoo kutaa 8^{ffaa} bara2009 ilaalchisee, odeeffannoo ragaalee qormaata irraa argame qaacceeffame jira. Kunis: Qormaata biyyooleessaaAfaan Oromoo keessatti xiyyeeffannoo olaanaa kanargate seerluga yoo ta'u, innis gaaffiiwwan dhiyaatan 60(Jaatama) keessaa 26/43.33% uwwisuun ta'uu nihubatama.

5.2 Argannoo Qorannichaa

Argannoo qorannoo kanaa keessatti ilaalaman sakatta'a sanadaa qormaata moodeelaa, qormaata biyyooleessaa bara2009fi kitaabilee barataa Afaan Oromoo kutaa 7^{ffaa}fi 8^{ffaa} irraa ragaalee waraqaa qorannoo kana keessatti dhiyaatan irratti hundaa'uun argannoowwan armaan gadiirra gahuun danda'ameera.

- ❖ Firoommii qabiyyeen qormaata moodeelaa,qormaata biyyooleessaafi kitaaba barataa kutaa 7^{ffaa}fi 8^{ffaa} wajjiin qabu yemmuu ilaallamu, kitaaba barataa keessatti xiyyeeffannoo olaanaa kanargate Ogummaa dubbisuuti. Qormaata moodeelaafi biyyooleessaa keessatti qabiyyeen xiyyeeffannoo olaanaa argate seerluga. Kanaaf, qabiyyee kanarraa ka'uun firoommii isaa amanamummaa kan hinqabne ta'u mul'isa;
- ❖ Kitaabilee barataa irratti qabiyyeewwan jiran(Ogummaa dubbachuu,dhaggeeffachuufi barreessuu) qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaarra kan hinjirre waan ta'eef, walsimanaa qabiyyee kan hinqabne ta'uun hubatameera;
- ❖ Kan qormaata moodeelaarra jiru kan kitaaba barataarra hinjirre jiraachuu; akkasuma kan qormaata moodeelaarra jiru kan qormaata biyyooleessaarra hinjirre bira gahamuu;
- ❖ Kitaabilee barataa irratti qabiyyeewwan argaman, qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaarra kan hinjirre argamuun irra gahame jira;
- ❖ Gama qabiyyee dubbisuu, seerluga, hiika jechootaa,faallaa jechootaafi afoola yoo ilaalle, kitaabilee barataa, qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessa irra kanjiran ta'us, firoommii isaanii garuu bakka bu'aa,walgitiinsaafi amanamummaa kan hinqabne ta'uu;
- ❖ Firoommii qabiyyee qormaata moodeelaa, qormaata biyyooleessaa wajjiin qaban, yemmu ilaallamu qabiyyee hedduun kanfiroommii waliin qabaniidha. Haata'u malee qabiyyee tokko tokko biratti hanqinni jiraachuu;
- ❖ Qormaanni moodeelaafi qormaanni biyyooleessaa fakkeenyummaa waliin qabaatanis qabiyyeen isaanii kan waligitinsa hinqabne ta'uu irra gahame jira.

5.3. Yaada Furmaataa

Qormaanni moodeelaa ,qormaanni biyyooleessaa kutaa 8^{ffaa} gosa qormaata gahumsaa jalatti kan ramadamaniidha. Qormaanni gahumsaa yemmu qophaa'u immoo kitaaba barataa bu'uura godhachuun qophaa'u.Haalli kunis boqonnaa lama keessatti ibsameera.Xiyyeeffannoon qorannoo kanaas, qormaatonni qabiyyee kitaabilee barataa wajjiin firoommii qaban, xiinxaluufi qabiyyeen qormaata keessatti uwwifaman qabiyyee kitaabilee barataa irratti uwwisni

kennameefin walgitiinsa bakka bu'aa argatanii jiruu?yookiin hin argannee? Kan jedhu yoota'u, bu'aa qorannoorraa argame bu'uureeffachuun, yaada furmaataa kana kahee jira.

Ogummaa afaanii keessaa, qabiyyeen dubbisuu kitaabilee barataa kutaa 7^{ffaa} fi 8^{ffaa} keessatti xiyyeeffannoo olaanaa kan qabuufi gaaffiiwwan heddu kan keessaa bahe ta'uu, qaacceessa irraa hubatamee jira. Qormaata moodeelaa fi qormaata biyyooleessaa keessatti garuu dameewwan beekumsaa keessaa qabiyyee seerluga dha. Qabiyyeewwan kanarraa ka'uun qormaanni moodeelaafi biyyooleessaa kitaabilee barataa wajjiin walgitinsakan hinqabne ta'uagarsiisa.Kanaaf, qabiyyee kitaabilee barataa irratti xiyyeeffannoo olaanaa argate kana qormaata moodeelaafi biyyooleessaa irratti illee xiyyeeffannoo olaanaa kennamuufi osoo danda'ame;

Qormaata moodeelaafi biyyooleessaa keessatti Ogummaawwan afaanii (dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuu) gaaffiiwwan qabiyyee madaaluu danda'u akka hinjirre bu'aa qorannoon mirkanaa'e jira.Haalli kunis barattoonni qabiyyee Ogummaa dhaggeeffachuu, dubbachuufi barreessuuf xiyyeeffannoo akka hinkennine taasisa.Dabalataanis, qabiyyee kanneeniif sadarkaa xiyyeeffannoo kennamuufi qabu gadi buusa.Rakkoo kana hiikuuf Ogummaawwan kanneen qabiyyeewwan ilaallatan dhibbeentaa muraasaan sadarkaa mana barumsaan akka qoraman gochuun firiin argame qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa wajjiin akka ida'amu haalli mijataan osoo uummamee gaariidha.Akkasumas, dandeettiiwwan kanneen qoruuf meeshaalee teknoolojii hammayyaa nu barbaachisu.Meeshaalee teekinooloojii keessa kanneen akka Pilaazimaa,Intarneetiifi Oolayiniifaa fala dhimmi kanaa ta'u. Sababnisaas barattoota biyyatti keessa jiran iddoo jiranitti yeroo tokkoon waliin gahuu waan danda'amuufi. Kanaafuu meeshaalee ammayyaa kana bituun osoo danda'amee, Kan hindanda'amne kan ta'u yoo ta'e,dhaabbata adda addaa bifa deeggarsaan osoo kan gaafatamu ta'ee furmaata rakkoo kanaa ta'uu,

- ❖ Qabiyyeewwan kitaabilee barataa Afaan Oromoorra jiran hunda hanga danda'ameen qormaata moodeelaafi biyyooleessaa Afaan Oromoo irratti illee otoo walsimsiifamee bahee,akkasumas qabiyyee kitaabilee barataarra hinjirre,otoo qormaata moodeelaafi biyyooleessaarratti kanhinbaane ta'ee baay'ee filatamaadha,

- ❖ Qabiyyeewwan kitaabilee barataa Afaan Oromoo,qormaata moodeelaafi qormaata biyyooleessaa Afaan Oromoo irra jiranis, hangi gaaffiin keessaa bahe firoommii waliin osoo kan qabaatuta'e,
- ❖ Qabiyyeewwan qormaata moodeelaafi biyyooleessaa Afaan Oromoo keessa jiran irra caalaatti firoommii qabiyyeewwan muraasa keessatti hangi gaaffiiwwanii achi keessatti dhiyaatan walcaala. Kanaaf, hanga danda'ameen qabiyyeewwan muraasa kanaanis osoo walsimsiisanii qopheessanii gaariidha,

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa. (2011). Akkamtaa: *QorannooHujoo*. Finfinnee Mega Printing Press.
- Alderson, J.C. Clapham, C and Wall, D. (1995).*Language Test Construction and Evaluation*
Cambridge: Cambridge University Press.
- Bachman, L.F. (1990). *Fundamental consideration in Language Testing*.
Oxford:Oxforduniversity Press.
- Baker, D. (1989). *Language Testing: A critical Survey and Practical Guide*. London: Edward
Arnold.
- Biiroo Barnoota Oromiyaa . (2004). *Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barataa*; Kutaa 7ffaa.
Barnoota Oromiyaa: B.S.P.E
- Biiroo Barnoota Oromiyaa.(2004).*Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barataa*;Kutaa 8ffaa.
Biiroo Barnoota Oromiyaa:B.S.P.
- Biiroo Barnoota Oromiyaa.(2004). *Barnoota Afaan Oromoo Qajeelcha Barsiisaa*;Kutaa 7ffaa.
Barnoota Oromiyaa: B.S.P.E
- Biiroo Barnoota Oromiyaa.(2004). *Barnoota Afaan Oromoo Qajeelcha Barsiisaa*;Kutaa
8ffaa.Barnoota Oromiyaa : B.S.P.E
- Brown, D.J. (1994).*Principles of Language Learning and Traching*.NewJersey: Prentice Hall
Regents.
- Brown, D.J. (1996). *Testing in Language Programs*. New Jersey: Prentice Hall Regents.
- Canale, M. and Swain, M. (1980). *Theoretical Bases OfCommunicative Approaches to Second
Language Teaching and Testing*. In Applied Linguistics. Vol. 1, No.1
- Dastaa Dassaaleny. (2002). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansa Boolee.
- Desalegn Chalchisa and Girma Lemma, (2009). *Measurment and Evaluation Manual for Higher
Education Inistitution*: Addis Ababa University: AAU printing press.
- Filee Jaallataa . (2019).*Malleen Qorannoo*.Finfinnee:ADP printing pres.
- Fulcher, G. and Davidson, F. (2007). *Language Testing and Assessment*. Great Britain:
Routledge.
- Girmaa Ittaanaa (2007). “*Gahumsa Qabiyyee Qorumsa AfaanOromoo Kutaa 10ffaaBarsiisaa
Dareen Qophaa'e*: Manneen Barumsa Sad.2ffaa Godina Wallaggaa Lixaa Keessaa
Filataman” Waabeffachuun. (kan hinmaxxanfame M.A. guuttachuuf kanqophaa'e).Finfinnee,
Addis Ababaa Yuunivarsitii

- Harrison , A.(1983) .*A Language Testing Hand Book*. London: McMillan publishers.
- Heaton ,J.B.(1975). *Writing English Language Tests* .London: London Group Limited.
- Heaton ,J.B. (1988).*Writing English Language Test: A Practical Guide to Teacher of English As Asecond Or Foreign Language*.Landon: Longman Group Ltd.
- Heaton ,J.B. (1990).*Classroom Testing*.Landon: Longman Group Ltd.
- Hughes, A. (1989). *Testing For Language Teachers, Great Britain*: Cambridge University Press.
- Hughes, A. (1995).*Testing For Language Teachers*.Cambridge: Cambridge University Press.*Testing for Language Teachers*.
- Hughes, A. (2003).*Testing For Language Teachers*.Cambridge: Cambridge University Press.
- Lado, R. (1961).*Language Testing*: London: Longman.
- Jeeyilaan Amaan, (2007). “*Qaaccessa Gahumsa Qabiyyee Qorumsa Guutuu Biyyaa Xumura Kuttaal0*”: Barumsa Afaan Oromoo 2006.
- Kaplan, R.M. And Saccuzzo, D. P. (2009). *Psychological Testing.Principle, Application And Issue*(7thEd.).
- Linn, R.L. And Gronlund, N.E. (1995). *Measurment AndAsseessment in Teaching*(7thed.).Engliwood Cliffs: Merill an Imprint of Printice Hall.
- Madson, H.S. (1983).*Techniquesin Testing*.Hong Kong: Oxford University Press.
- Mehrens W.A. And Lehman T-J.(1991). *Measurement and Evaluation in Education and Psychology*. USA. Holt, Rinhort AndWinston Inc.
- Ministeera Barnootaa (2005). *Barnoota AfaanOromoo Kitaaba Barataa Kutaa 9ffaa*. Kampala-Uganda: MK Publishers Ltd.
- Ministeera Barnootaa (2005).*Barnoota Afaan Oromoo Kitaaba Barataa Kutaa 10ffaa*. Kampala-Uganda: MK Publishers Ltd.
- NEK- Inernational Consultancy (1999). *Teacher Educational Hand Book*.*Institute for Curriculum Development AndResearch*: Ministry Of Education.
- Oller, J.W. (1979). *Language Test at School*. Landon: Longman Group Limited.
- Salkind, N.J. (2007). *Statics For People Who (Think They) Hate Statics*.United State of America: Sage Publications, Inc.
- Suufiyaan Aloo (2012). “*Sakatta’aQulqullina Qormaata Afaan Oromoo Kutaa 9ffaa Baroota 2007-2011 Keessa Mana Barumsa Jaarraa Sadarkaa Lammaffaatti Qophaa’e*”

Waabeffachuu.(Kan Hinmaxxanfamin.M.A.Guuttachuufkan qophaa'e).Finfinnee,AddisAbabaaYuunivarsitii.

Ur, P. (1996). *Acourse InLanguage Teaching*.Cambridge: Cambridge University Press.

Weir, C.J. (1990). *Communication Language Testing*. Newyork: Perntice Hall.

Xibabuu Roorroo. (2008).” *Qaaccessa Ga’umsa Qabiyyee Moodelaa Qormaataa Barnoota Afaan OromooKutaa10 Bara2007*”.Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa (MA) Gamisaan GuutachuufQophaa’e.Finfinnee, Addis Ababaa Yunivarsitii.

ተስፋዬ ሸዋዬ (1981) :: ስነ ቋንቋ ማስተማር፡፡ አዲስአበባ፣(ያልታተመ)፡፡

አሁም እሽቱ (1992)፡፡ መሰረታዊ የምርምርና የዘገባ አጻጻፍ፡፡ አዲስአበባ፣ንግድ ማተሚያ ቤት፡፡

ከበቡሽ ተክሌ፡፡(2007)፡፡ “ከ2004ዓ.ም እስከ 2006 በኦሮሚያ ትምህርት ቢሮ ተዘገጅተው የተሰጡ የአስረኛ ክፍል አማርኛ ቋንቋ ሞዴል ፈተናዎች ከደረጃው መርሃ ትምህርቶች እና መማሪያ መጻሕፍት ገር ያላቸው የይዘት ዝምድና”፡፡ አድስ አበበ ዩኒቨርስቲ፡፡ ሆሁሆተኛ ድግሪ ማሟያ የቀረበ ጥናት፡፡

ያሁወ. እንዳወቀ (2004) :: የምርምር መሰረታዊ መርሆዎችና አተገባበር፡፡ ሶስተኛ እትም

Dabaleewwan

Dabalee A

Yaada hayyootaa kanneen afaan bu'uraa irraa waraabbiin fudhataman.

1. Heaton (1975:1), "A Large number of examinations in the past have encouraged a tendency to separate testing from teaching. Both testing and teaching are so closely interrelated that is virtually impossible to work in either field with out being constantly concerned with the other."
2. Bachman (1990:54) "Language tests can be valuable sources of information about the effectiveness of learning and teaching.
3. Mehrens and Lehman (1991:60), "The purpose of test specification is definid as clearly as possible the scope and the emphasis of the test to relte the objectives to the content and the construct abalanced test."
4. Weir (1990:11), "What and how to sample with our tests is akey issue in language testing?"
5. Canale and Swain (1980:34-35), "Discrete point tests may be more effective than integrative tests in making the learner aware of and in assessing the learner"s control of the separate components and elements of communicative competence."
6. Heaton (1975:1), "A Language test which seeks to find out what candidates can do with language provides a focus for purposeful, everday communication activities."
7. Harrison (1983:1), "Testing and teaching are closely interrelated,"
8. Harrison (1983:1), "A test is seen as a natural extension of classroom work, providing teachers and students with useful information that can serve each as abasis for improvement."
9. Brown (1981:17), "Content validity refers to whether the test items adequately sample the important aspects of the material to be tested."
10. Harrison (1983:10), "The three most important characteristics of agood test are reliability, validity and practicality."
11. ተስፋዬ(1981: 119) ስህተትና አዘገጃጃት ሲገልጹ፤ ፈተና በልምድ ላይ የተመሰረተ ሳይሆን እረሱን የቻላ መታወቅ ያላቸው አላማና ባህር ይሁሉም በመሆኑ ከፍተኛ ጥንቃቄ ማድረግ ይገባል።

12.ያሁው(2004:189)ፈተና ማህት የተወሰኑ ጥያቄዎች ተዘጋጅተው ወጥነት በሁሉ መንገድ የተፈታኞችን አእምሮአዊ ወይም ስነባህሪያዊ ሁኔታ አስመልክቶ መረጃህ መሰብሰብ የሚረዳ መሆኑን ያሳያል።

13.አሁም(1992:71)ቅድመችሎታመሆኑ፣ፈተናዝቅተኛ፣ መካከላቸውና፣ጠንተማሪዎችንበመሆየትባ ላቸውየእውቀትደረጃና፣ጥንትየሚማሩበትንመንገድህማመቻቸትምይረዳል።

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoom koo armaan gaditti eerame , qorannoon kun hojii koo ta'uu isaafi, kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaaf hindhiyaanne ta'uusaa,akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee,wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa qorataa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____